TÜRK DIŞİŞLERİ TEŞKİLATI'NIN GELİŞİMİ: HARİCİYE NEZARETİ

Aydın Çakmak

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1506
KÜLTÜR SERİSİ: 867

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-916-2

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Tashih: Emre Kanarya

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

AYDIN ÇAKMAK; 1981 yılında Edirne'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden ve ardından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programından mezun oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda, *"Milli Mücadele Döneminde Giresun'da Yayınlanan Bir Dergi: Işık (1918-1923)"* adlı teziyle yüksek lisansını ve *"Hariciye Nezâreti (1836-1924)"* isimli teziyle de doktora eğitimini tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar 11
Ön Söz 13
Giriş 15

BİRİNCİ BÖLÜM
MERKEZ TEŞKİLATI

MERKEZ TEŞKİLATI VE PERSONELİ

Merkez Teşkilatının Gelişimi 43
Kuruluştan Paris Antlaşması'na Kadar Geçen Dönem 43
Paris Antlaşması'ndan I. Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönem 53
II. Abdülhamid Dönemi 56
II. Meşrutiyet Dönemi 59
Merkez Teşkilatındaki Personel 71
Nazır 71
Müsteşar 74
Divan-ı Hümayun Tercümanı 76
Kâtip 80
Umur-ı Ecnebiye Müdürü ve Vilayet Tercümanı 82
Müfettiş 87
Diğer Personel 90

MERKEZ TEŞKİLATINA BAĞLI BİRİMLER

Merkez Teşkilatındaki Kalemler 95
Divan-ı Hümayun Kalemleri 95
Babıâli Tercüme Odası 99
Hariciye Kitabeti 108
Mektubi-i Hariciye Odası 111
Hariciye Teşrifatçılığı 114
Evrak Odası 117
Hazine-i Evrak ve Müdüriyeti 123
Tahrirat-ı Ecnebiye Odası 128
Matbuat Kalemi 133
Muhasebe Odası 140
Telgraf Kalemi 143
Umur-ı Şehbenderi Odası 145
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 149
Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Kalemi 151
Tabiiyet Kalemi 154
Babıâli Hukuk Müşavirliği ve İstişare Odası 159
Sicil-i Ahval Müdüriyeti 165
Umur-ı Ticariye Müdüriyeti 168

Umur-ı Şehbenderi ve Ticari ve Hukuk-ı Muhtelite Müdüriyet-i Umumiyesi (Umur-ı İdariye Müdüriyet-i Umumiyesi) ... 171
Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi ... 173
İdare Müdüriyeti ... 176
Daimi Komisyonlar ... 178
Encümen-i Hariciye ... 178
İntihab-ı Memurin Komisyonu ... 181
İdare ve Mübayaat Komisyonu ... 184

İKİNCİ BÖLÜM
YURT DIŞI TEŞKİLATI

YURT DIŞI TEŞKİLATI VE PERSONELİ

Yurt Dışı Teşkilatının Gelişimi ... 187
Kuruluştan Paris Antlaşması'na Kadar Geçen Dönem ... 187
Paris Antlaşması'ndan I. Meşrutiyet'e Kadar Geçen Dönem ... 189
II. Abdülhamid Dönemi ... 192
II. Meşrutiyet Dönemi ... 199
Yurt Dışı Teşkilatındaki Personel ... 209
Sefir ... 209
Şehbender ... 216
Tüccar Vekili ... 221
Sefaret Müsteşarı ... 226
Başkâtip ve Kâtipler ... 227
Tercüman ... 231
Ataşe ... 234
Ataşemiliter ... 235
Ataşenaval ... 240
İmam ... 243
İhtisas Ataşeleri ... 247
Evrak Memuru ... 250
Avukat ... 252
Tabip ... 253
Diğer Personel ... 255

SEFARETLER

Büyükelçilikler ... 259
Londra Sefareti ... 259
Viyana Sefareti ... 266
Berlin Sefareti ... 274
Paris Sefareti ... 279
Tahran Sefareti ... 286
Petersburg Sefareti ... 294
Roma Sefareti ... 298
Washington Sefareti ... 303
Küçük Elçilikler ... 309
Atina Sefareti ... 309
Brüksel Sefareti ... 314
Lahey Sefareti ... 319

Madrid Sefareti 322
Stockholm Sefareti 326
Bükreş Sefareti 330
Belgrad Sefareti 333
Çetine Sefareti 336
Bern Sefareti 340
Sofya Sefareti 343
Kopenhag Sefareti 345
Kiev Sefareti 347

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İDARİ, KÜLTÜREL VE SOSYO-EKONOMİK KONULAR

İDARİ VE KÜLTÜREL KONULAR

İdari Konular 353
Çalışma Alanları 353
Mesai Günleri ve Saatleri 359
Resmi Elbiseler 362
Mesleki Gelişim 366
Diplomatik Sistem ve İşleyiş 377
Yabancı Temsilciliklerle İlişkiler 384
Nezaret'ten Vekalet'e Geçiş 389

Kültürel Konular 394
Hariciye Personelinin Şahsi Yayınları 394
Hariciye Nezareti Yayınları 399

SOSYO-EKONOMİK KONULAR

Sosyal Konular 412
Aile ve Yaşamları 412
Sosyal ve Mesleki Yardımlaşma 419
İzin Kullanımı 425
Emeklilik Durumu 432

Ekonomik Konular 438
Mali Durum 438
Harcırah 462

SONUÇ 469
BİBLİYOGRAFYA 473
EKLER 499
DİZİN 503

ÖN SÖZ

1836 yılında kurulan Hariciye Nezareti, 1922 yılına kadar faaliyetini sürdürdü. Yaklaşık seksen altı yılı kapsayan bu dönemi, kronolojik olarak dört alt kısımda ele almak mümkündür. Bunlar; Kuruluştan Paris Antlaşması'na, Paris Antlaşması'ndan I. Meşrutiyet'e, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemleri şeklinde ayrılabilir. Genel itibariyle birbirinden farklı özellikleri barındıran bu kısımlar, devletin geçirdiği tarihi süreçle uyumluluk içerisindedir. Bu süreçte pek çok olayla karşılaşan Hariciye Nezareti, çağdaşlarından daha yoğun ve hareketli bir faaliyet göstermek durumunda kaldı. Bu bakımdan Hariciye Nezareti'ni gözlemlemek, yapılacak değerlendirmelere katkı sunacak mahiyettedir.

Hariciye teşkilatını ve personelini esas alan bu çalışma, temeli arşiv belgelerine dayalı olarak hazırlanmış ilk eser olup ileriki dönemde yapılacak araştırmalara kaynak sağlama amacını taşımaktadır. Giriş kısmında diplomasi uygulaması hakkında bilgi verildikten sonra, nezaretin kurulmasına kadar geçen dönemde Osmanlı diplomasinin gelişimi üzerinde durulmuştur. Merkez teşkilatını ele alan birinci bölümde, dört başlık halinde ve genel itibariyle merkezi yapının gelişim seyri incelenmiştir. Daha sonra ise merkez dairelerinde bulunan personel hakkında bilgi verilmiştir. Bölümün ikinci kısmında, merkez teşkilatındaki birimlerle komisyonlar konu edilmiştir. İkinci bölüm, sefaret ve şehbenderliklerin bir arada ele alındığı yurt dışı teşkilatına ayrılmıştır. Burada da dört başlık halinde ve genel itibariyle yurt dışı teşkilatının gelişimi ifade edildikten sonra yurt dışında görev yapan Hariciye personeli açıklanmıştır. Ardından büyükelçilik ve ortaelçilik şeklinde bir ayrımla yabancı ülkeler nezdinde açılan diplomatik temsilcilikler incelenmiştir. Üçüncü bölümde, teşkilat ve personel açısından idari, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlardaki konular ele alınmıştır. Ayrıca yeni Türk devletinin kurulması sürecinde, dışişleri teşkilatının yapısı ve gelişmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Durumun bir devamlılık ve süreklilik olduğundan hareketle, Hariciye Nezareti'nden Hariciye Vekaleti'ne geçiş süreci Cumhuriyet dönemine kadar incelenmiştir.

Çalışmanın ana malzemesi arşiv belgelerine dayanmaktadır. Eğer aksi belirtilmemişse, arşiv belgelerinde ilk verilen dosya ve ikincisi gömlek numarasını ifade etmektedir. Belgelerin künyesi bibliyografya kısmında gösterilmiştir. Metin içerisinde, bilhassa alıntıların kullanımı sırasında dönemin kural ve esaslarına sadık kalınmakla beraber dilimize yerleşmiş birtakım kelimelerin bugünkü kullanımları tercih edilmiştir. Tarafımızdan yapılan açıklamalar, köşeli parantez [...] içinde verilmiş olup alıntılar ise çift tırnak "..." içerisinde ve italik olarak gösterilmiştir.

Belgelerdeki tarihler hususunda; önce Miladi, ardından Rumi ve en son Hicri takvime riayet edilmiştir. Böyle bir tercih, ağırlıklı olarak Hariciye ve son dönem evrakının kullanılmasından kaynaklanmıştır. Tarihler içerisinde tutarsızlık olması durumunda, her üçünün de kullanılması yoluna gidilmiştir. Metin içerisinde mümkün olduğu kadar tekrara düşülmemeye çalışılmıştır. Buna karşın, birbiriyle bağlantılı veya ilgili konulara birkaç kez değinilmek durumunda kalınmıştır. Sayfa sayısı açısından, bölümler arasında bir denge kurulması amaçlanmıştır. Ama bazı konuların uzun süreli bazılarınınsa kısa oluşu, yine bazı konularda fazla veri bulunması bazılarında ise daha az olmasından dolayı birkaç bölümde bu amaç dışına çıkılmıştır. Mesela yüz yıla yakın faaliyet gösteren Londra Sefareti ile bir yıldan daha kısa bir süre açık kalan Kiev Sefareti'ni ele alan kısımlar metinde farklı oranda yer bulmuştur.

Çalışma sürecindeki yardım ve kolaylıklardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, Deniz Tarihi Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivi ve Kütüphanesi, Kızılay Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İslâm Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi, Millet Yazma Eser Kütüphanesi yetkililerine ve personeline teşekkürlerimi sunarım. SOS-C-DRP-140115-0015 proje numarasıyla çalışmayı maddi anlamda destekleyen Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'na desteklerinden ötürü müteşekkirim.

Eğitim hayatımda ve çalışmamda büyük destek ve anlayışını gördüğüm sayın hocam Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na teşekkür ve minnettarlığımı sunmak isterim. Ayrıca Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu, Prof. Dr. Bülent Bakar, Prof. Dr. Recep Karacakaya, Doç. Dr. Ş. Can Erdem, Doç. Dr. Ö. Kürşad Karacagil, Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü, Dr. Mehmet Korkmaz, Salih Kahriman ve Aydın Kurt'a da ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Fransızca belgelerin okunmasındaki yardımlarından ötürü Şevket Kacır'a minnettarım. Kitabın yayıma hazırlanması aşamasındaki titiz çalışmaları için başta Ayşegül Büşra Paksoy olmak üzere Ötüken Neşriyat yetkili ve personeline teşekkür ederim. Ama en çok da aileme sevgi, saygı ve minnetlerimi sunmak isterim.

Aydın ÇAKMAK
İstanbul, 2020

GİRİŞ

Yoğun bir kullanım alanı olan diplomasi, zaman içerisinde çeşitli tanımlarla karşılanmış bir kavramdır. Kelime anlamı, eski Yunancada *ikiye katlamak* olan *diploma* sözcüğünden gelir. Eski Yunan devletleri ile Roma İmparatorluğu'nda devlete ait resmi belgeler, katlanış biçimlerinden dolayı *diplomasi* olarak adlandırılırdı. Daha sonra, belgeleri inceleme bilimi olarak kullanılageldi. Batıda ilk defa Edmund Burke, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi süreci anlamında kullandı[1].

Diplomasi, en genel şekilde devletler arasındaki ilişkileri, çıkarları ve işlemleri yürütmeye yönelmiş, devletlerin siyasi ilişkilerinin yönetilmesi ilmi şeklinde tanımlanır[2]. Temel mevzuu, devletlerarası ilişkilerin cereyanına yönelik usul ve kurallardan ibarettir. Diplomasi kelimesi, "devletlerin münâsebât-ı hâriciyesi ilmi" biçiminde de kullanılır[3]. Bir başka deyişle, devletlerin birbirleriyle ilişkilerini savaş dışı yollardan yürütme şekli olarak açıklanabilir[4]. Diplomat ise devletlerarası muamelat ve ilişkilere vakıf olan kişileri tanımladığı gibi, devletlerin dışişlerini yürütmeye aracı olan kişilerin memuriyet sıfatını da karşılamaktadır[5]. Diplomatların temel işlevi, dış politika ve ilkelerinin yürütülmesidir. Bir bakıma tiyatrocu misali rol aldığı oyunu kendisi yazmayan diplomat, dış politikanın hazırlayıcısı ve sorumlusu değil yürütücüsü konumundadır[6].

Siyasi devlet teşekküllerinin ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren görülen diplomatik faaliyetler genelde ad hoc, yani geçici işleve ve ilgili konuyla sınırlı bir yapıya sahipti[7]. Bu dönemden itibaren diplomasinin vazgeçilmez unsuru olan elçiler, devletler tarafından birbirleri nezdine savaş, barış, ittifak, evlilik gibi olağanüstü bir durum hâlinde ve geçici nitelikte gönderilirlerdi[8]. Konsolosluk ilişkilerinin başlangıcı eski Yunan medeniyetine dayandırılsa

---

1 Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995, s. 13.

2 Lütfi Simavi, *Siyaset-i Hariciyye*, Amedi Matbaası, İstanbul 1341, s. 3.

3 Martens, *Rehnümâ-yı Süferâ*, (Çev. Şekib Efendi), C.1, Matbaa-i Amire, 1286, s. 4.

4 İlter Turan, "Millî Gücün Unsuru Olarak Diplomasi", *Dış Politika*, C.2, S.4, Ankara-Aralık 1972, s. 41.

5 Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1307, s. 8.

6 Semih Günver, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç-Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK, Ankara 1999, s. 742.

7 Temel İskit, *Diplomasi-Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 74-75.

8 Lütfi Simavi, *age.*, s. 8.

bile, günümüz anlamında kökleri Orta Çağ'ın sonlarına kadar uzanmaktadır. Önceleri Akdeniz limanlarında faaliyet gösteren tüccarlar, aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözme yetkisini seçtikleri başka bir tüccara bırakırlardı. Bu şekilde seçilen tüccara; juges consuls (konsolos-yargıç), consuls marchands (tüccar-konsolos), consules marinariorum et mercatorum (denizcilik ve ticaret konsolosları) gibi adlar verilirdi[9]. İlerleyen süreçte, konsolosluk uygulaması resmi bir hale gelmeye ve vazifeleri genişlemeye başladı[10].

Diplomasi uygulamasının yerleşmeye başladığı bir dönemde kurulan Osmanlı Devleti, başlangıçtan itibaren yoğun bir harici siyasetin içerisinde oldu. Bulunduğu bölgenin stratejik özellikleri ile uluslararası münasebetlerin meydana getirdiği gelişmeler, devletin dış ilişkilerini doğrudan etkiledi. Bununla birlikte, devletlerarası siyasi ilişkiler kuran, elçilik heyetleri gönderen, başkentine yabancı elçiler kabul eden Osmanlı Devleti, uzun süre tek taraflı ve geçici nitelikte bir diplomasi anlayışını benimsedi. Aynı zamanda XIX. yüzyıla kadar gelen devlet teşkilatında, harici konularla ilgilenen ve idare eden hususi bir yapı yoktu. Merkez teşkilatı içerisinde yer alan çeşitli kişi ve kurumlar, diğer görevleriyle birlikte dış politika ve münasebetlerle de ilgilenirlerdi. Başta Padişah ve vekil-i mutlakı olan Sadrazam dış ilişkilerden sorumlu durumdaydı. Divan-ı Hümayun'un üyesi olan Nişancı'nın da birtakım görevleri vardı. Bunların dışında ön plana çıkan isim ise Riyaset makamı yani Reisü'l-küttablık'tı.

Kâtiplerin reisi anlamındaki Reisü'l-küttab veya Reis Efendi, Fatih Sultan Mehmed'in teşkilat kanunnamesinde açıklandığı üzere Divan-ı Hümayun'da oturma hakkına nail olmayıp, hizmetkar sınıfından addedilirdi[11]. Yani üst düzey bir devlet adamı değildi ve Nişancı'nın maiyetinde görev yapardı. Reisü'l-küttab, fiili hükûmet merkezinin saraydan Babıâli'ye intikalinin ardından birimleriyle beraber buraya intikal etti. Babıâli'de giderek önem ve nüfuz kazanmaya başladı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru kendisine bağlı birimlerin tek sorumlu ve yetkili mercii hâline geldi. Hatta Divan-ı Hümayun Kalemi, Reis Kalemi şeklinde isimlendirilir oldu[12].

---

9 Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, İkinci Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s. 57.

10 Said Bey, *age.*, s. 22-24; Lütfi Simavi, *age.*, s. 47-49.

11 *Atam Dedem Kanunu, Kanunname-i Âl-i Osman*, (Haz.Abdülkadir Özcan), Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013, s. 6-10.

12 Recep Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 70. Reisü'l-küttabın vazifeleri arasında; elçiliklere dair namelerin hazırlanması, gelen namelerin tercümesi, yabancılara verilen yol emri-izin-berat gibi evrakın tanzimi de bulunmaktaydı. Gittikçe etkinliği artan Reisü'küttablar, Babıâli'nin yabancı elçiliklerle bağlantısını tesis ve elçilerle görüşme vazifesini de üstlenmeye başladılar. Bk. R. Ahıshalı, *age.*, s. 200-201.

Divan-ı Hümayun Kalemleri, merkez bürokrasisinin en üst kademesini teşkil ederdi. Daire nazari olarak Nişancı, fiilen Reisü'l-küttab yönetiminde bulunurdu[13]. Beylik (veya Divan), Tahvil (veya Kese, Nişan), Ruûs ve daha sonra eklenen Amedi gibi birimlerden oluşurdu[14]. Beylikçi, Reis Efendi'nin yardımcısı sıfatıyla bütün Divan kâtiplerinin üstünde kabul edilirdi. Burada, *umûr-ı âleme* dair ahkam zapt edilir, mevcut kararlar kanun ve antlaşmalara göre incelenerek hüküm müsveddeleri yazılırdı. Ayrıca yabancı devletlerle yapılmış antlaşmalar, yazılan nameler, verilen imtiyazlar, gayrimüslimlerin hukuki durumlarına dair evrak muhafaza edilirdi. Ruûs Kalemi'nde; vakıflarla dini kurumlardaki vazife sahiplerinin, devlet memuru ve askerlerin berat ve fermanları yazılırdı. Tahvil Kalemi'nde; kadılık, tımar, tevliyet, meşihat, esnaf kethüdalıklarına dair beratlar hazırlanırdı[15]. Esasen bu kaleme, tımar meseleleri şubesi demek de mümkündü[16].

Amedi Kalemi, Reisü'l-küttabın özel kalem müdürü niteliğindeki Amedi Efendi'nin yönetiminde küçük bir birimdi. Sadrazam tarafından saraya yazılacak evrakla ahidname ve antlaşma suretleri, yabancı devlet başkanlarına gönderilecek tahrirat, yabancı elçi, tercüman ve tüccarlara dair evrak burada kaleme alınırdı[17]. İkamet elçiliklerinin kurulmasından sonra merkezin temsilciliklerle bağlantısı da Reisü'l-küttab'ın kontrolünde Amedi Kalemi vasıtasıyla yürütülmeye başlandı[18]. Netice itibariyle Divan-ı Hümayun Kalemleri, devletin mühim işlerini gören ve sırlarının muhazafa edildiği bir yerdi[19].

Devlet için bir dönüm noktası sayılabilecek II. Viyana Kuşatması ve ardından imzalanan Karlofça Antlaşması (1699), Osmanlı diplomasi anlayışı açısından önemli bir kırılmayı ifade eder. Zira Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine karşı ilk defa bu kadar ağır bir yenilgi ve toprak kaybı ile karşılaşmaktaydı. Reisü'l-küttab Rami Mehmed Efendi ile Divan-ı Hümayun Tercümanı İskerletzade Alexander, askeri yenilginin gölgesinde gerçekleştirilen barış görüşmelerinde Osmanlı heyetinde yer aldılar. Ama Karlofça'daki bu heyet,

---

[13] Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 66.

[14] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 39-40.

[15] Halil İnalcık, "Reis-ül-küttâb", *İA*, C.9, MEB, İstanbul 1964, s. 674-675.

[16] Baron von Hammer-Purgstall, "XVIII nci Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı ve Bâbı-Âli", (Çev.Halit İlteber), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VII, S.2-3, İstanbul 1941, s. 571.

[17] Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007, s. 22.

[18] Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, [basım bilgisi yok], Konya 2000, s. 148.

[19] Atilla Çetin, "Osmanlı Devletinin Sırlarını Koruyan Daire Divan-ı Hümayun Kalemi ve Önemi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.67, Temmuz 1992, s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERKEZ TEŞKİLATI

MERKEZ TEŞKİLATI VE PERSONELİ

Merkez Teşkilatının Gelişimi

Kuruluştan Paris Antlaşması'na Kadar Geçen Dönem

Modern anlamda dışişleri bakanlıklarının kuruluşu, sanıldığı kadar eski değildir[1]. İtalyan şehir devletleri döneminde bakanlığın ilk çekirdeği oluşturulmuşsa da modern anlamında bir teşkilatlanma, XVII. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da gerçekleştirildi. Kardinal Richelieu, yaptığı düzenlemelerle dışişleri yapısını tek bir devlet sekreteri elinde toplayarak merkezileştirdi. Yani merkezi devlet teşkilatı içerisinde ayrı bir yapı oluşturdu. Dış İlişkiler Devlet Sekreterliği, Fransız İhtilali sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na dönüştürüldü. Yerleşim yerinden ötürü, daha sonra *Quai d'Orsay* olarak nitelendirilmeye başlandı[2].

İngiltere'de, XVIII. yüzyılda dışişleri ve içişleri faaliyetlerini yürüten Kuzey ve Güney Dairesi adlı iki devlet dairesi bulunmaktaydı. Kuzey Dairesi, 1782'de Dışişleri Dairesi hâline geldi ve sekiz yıl sonra Downing Street'e taşındığında *Foreign Office* adlı birimin başlangıcı ortaya çıktı[3]. Amerikan dış ilişkileri, önceleri Kongre'nin Gizli Yazışmalar Komitesi tarafından yürütülürken 1789 yılında *Department of State* diye adlandırılan Dışişleri Bakanlığı oluşturuldu. Bununla birlikte bağımsız nitelikte teşkil edilen ilk dışişleri bakanlığı, 1819 yılında Prusya'da kuruldu[4]. Çin, Japonya ve İran gibi ülkelerde ise daha geç tarihlerde ihdas edildi[5].

Konuya bu pencereden bakıldığında Hariciye Nezareti'nin kuruluşu ve çağdaşları ile karşılaştırılması daha iyi yapılabilir. Zira Osmanlı örneği de diğer devletlere benzer bir gelişim süreci izledi. III. Selim ve II. Mahmud döneminin başlarında devlet idaresinde görülmeye başlayan değişim, Hariciye

---

1 Dışişleri bakanlıkları, ilk başlarda Tahrirat-ı Umur-ı Ecnebiye Kâtibi, Müzakerat ve Devlet Başvekaleti şeklinde isimlendirilirken sonradan Münasebat-ı Hariciye, Daire veya Nezaret-i Umur-ı Ecnebiye gibi unvanlar verilmeye başlamıştır. Bk. Martens, *age.*, s. 7.

2 T. İskit, *age.*, s. 100-103.

3 Harold Nicolson, *Diplomasi*, (Çev.Mete Ergin), Altın Kitaplar Yayınevi, 1970, s. 207-208.

4 T. İskit, *age.*, s. 102-114.

5 G. Erdem, *age.*, s. 38-68.

Nezareti'nin doğuşunun habercisi oldu. Zaten Reisü'l-küttab da bir nevi dışişleri bakanı hüviyetine sahip olmuştu[6].

Nitekim II. Mahmud döneminde Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa, teşrifatla alakalı bir arzında eskiden beri vükela mertebesinde bulunan Kethüda Bey'in *Devlet-i Aliyye Kethüdası ve Umûr-ı Dâhiliye Nâzırı*, Reis Efendi'nin *mesned-i riyâset memûru ve Umûr-ı Hâriciye Nâzırı* olarak benimsendiğini açık ve net bir şekilde ifade etmişti[7]. Tanzim edilen layihada ise "Devlet-i Aliyye Kethüdalığı ve Riyâset mesned-i ulyâlarında bulunan zevât hazerâtı efham-ı vükelâ-yı hazret-i pâdişâhîden olarak bilcümle umûr-ı dâhiliye ve hâriciyeye memûriyet ve nezâret-i şâmileleri" olduğu vurgulanmıştı[8].

II. Mahmud, 1836 yılında eski memuriyet tabirlerinin yerine yenilerinin kullanılmasını kararlaştırdı[9]. Kaleme alınan hatt-ı hümayunda, rütbe-i ûlâ derecesinde bulunan Reisü'l-küttab, Sadaret Kethüdası, Darbhane-i Âmire ve Mansure Defterdarı'nın devletin en büyük hizmet ve vazifelerine memur oldukları belirtilerek müşirlik ve vezaret rütbeleri sırasında addedildikleri vurgulandı. Buradaki amaç, merasim ve teşrifat mahallerindeki önceliğe münhasır değildi. Hükmü ve tesiri her durumda geçerli olacaktı. Bilfiil vezaret rütbesini haiz olmakla birlikte seyfiyeye ait bir unvan olan Paşa kullanımına hacet görülmedi. Ayrıca defterdarlık unvanı yerindeyse de diğerlerinin değiştirilmesi lazım geldi. Zira Reisü'l-küttablık, tabirin ortaya çıktığı esnada yalnızca Divan kalemlerinin reisi addolunmaktaydı. Halbuki hizmet ve memuriyeti ilerleyip, hâlihazırdaki faaliyetine uygun düşmüyordu. Bu bakımdan eski tabirlerden sarf-ı nazarla, Reisü'l-küttablık için Umur-ı Hariciye Nezareti ve Sadaret Kethüdalığı için Umur-ı Mülkiye Nazırlığı unvanları verildi. Memuriyetlerinde vezirler gibi harvani giydirilmesi ve menşur-ı hümayun verilmesi ile diğer tüm işlemlerin benzer şekilde yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca nazır-

---

6 Bernard A. Lalor, "Promotion Patterns Of Ottoman Bureaucratic Statesmen From The Lâle Devri Until The Tanzimat", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972, s. 92.

7 *BOA*, HAT., 491/24039-C. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan tezkire-i samiye.

8 Düzenlemeye göre rütbe-i ûlâ kabul edilen Reisü'l-küttablık, Sadaret Kethüdalığı, Mansure ve Darbhane-i Amire Defterdarlıkları, vezaretin altında ve Sadaret Rumeli sırasında itibar edilecekti. Bk. *BOA*, HAT., 491/24047-A. Layihanın nizamname şeklinde neşri için bk. *TV*, S.121, Selh Ramazan 1251/19 Ocak 1836, s. 1-2.

9 Mabeyn Kâtibi Vassaf Efendi tarafından Reisü'l-küttab Akif Efendi'ye yazılan bir tezkirede, yapılacak değişiklik önceden haber verilmiştir. Vassaf Efendi, "ber-vech-i hafî ifâde ve tebşîr" eylediği üzere memuriyetlerdeki eski tabîrler lağvedilerek yapılacak düzenlemelerin aynı gün Babıâli'ye gönderileceğini ifade etmiştir. Sadrazam ve kendilerinden başka bu duruma "ferd-i vahîdin vâkıf olmamak üzere ... vakt-i icrâsına kadar kimsenin ma'lûmu olmamak üzere ketmi" belirtilmiştir. Bk. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 4-5*, (Yeni Yazıya Aktaran:Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 948.

lara, önceki gelirlerinin dışında gümrük hasılatı fazlasından on beş bin guruş aylık tahsis kılındı[10].

Böylece Hariciye Nezareti tesis edilmiş oldu. Fakat yeni düzenlemeyle alakalı birkaç noktayı irdelemekte yarar vardır. Evvela, hatt-ı hümayunla daha sonra yayınlanan suretleri arasında bir farklılık göze çarpar. Hattın orjinalinde, çiçeği burnunda nazırlara fazladan maaş tahsis edileceği açık bir şekilde yer alırken[11] resmi yayınlarda *müstevfî maâşlar* şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır[12]. Farklılık nedeninin, maaş miktarının kamuoyuna açıklanmaması isteğinden kaynaklanması muhtemeldir. İkinci olarak, hattın üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Ama *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir haberde, 23 Zilkade 1251/11 Mart 1836 günü Babıâli'de merasim yapıldığı görülmektedir. Belirtilen gün, aynı zamanda maaş konusunun Darbhane-i Âmire Defterdarı'na bildirildiği tarihtir. Sonradaki dönemde neşredilen salnamelerde de aynı tarih verilmektedir.

Dört farklı memuriyeti ele alan hatt-ı hümayun, Hariciye Nezareti'nin nüfus cüzdanı hüviyetine sahiptir. Artık Osmanlı Devleti, modern anlamda bir dışişleri bakanlığı kurma yoluna girmiştir. Temellerini Reisü'l-küttablık kurumundan almakla birlikte, nezaretin farklı bir niteliğe sahip olması gayesi hattın içeriğinden anlaşılır. Her şeyden evvel, yapılmak istenilen bir isim değişikliğinden fazlası ve kurumsal anlamda bir dönüşümdür. Yeni oluşturulan yapının, Batı'ya dönük ve öncekinden farklı bir bünyede olması amaçlanır.

11 Mart Cuma günü Babıâli'de Sadrazam'ın huzurunda tevcih merasimi icra edildi. Törende Hariciye Nazırı Akif [Paşa] Efendi, Mülkiye Nazırı Mehmed Said Pertev [Paşa] Efendi, Mansure Defterdarı Abdurrahman Nafiz Efendi ile Darbhane-i Âmire Defterdarı Ali Rıza Efendi'ye vezaret rütbesine mahsus yakası sırma işlemeli harvaniler giydirilerek yeni memuriyetleri ilan edildi. Dört devlet adamı, bir gün sonra teşekkür merasimini yerine getirmek üzere Mabeyn-i Hümayun'da Padişah'ın huzuruna kabul olundular[13].

On gün sonra ise hazırlanan menşurların nazır konaklarına götürülmesi amacıyla mutantan bir tören yapıldı. Mülkiye Nazırı'nın menşuru Said Efendi, Hariciye Nazırı'nınki ise Vassaf Efendi vasıtasıyla götürüldü. *Takvim-i Vekayi*'deki anlatıma göre Said Efendi, Mabeyn-i Hümayun kapuçukadarı ağalar, kavaslar ve Divan-ı Hümayun süvari çavuşları eşliğinde nazırın konağına gitti. Bu sırada Seraskerlik tarafından gönderilen asker ve mızıka konağın civarına

---

[10] *BOA*, HAT., 774/36324; *BOA*, A.{DVNS.NMH.d., 11/6. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan hatt-ı hümayun ve sureti.

[11] Darbhane-i Âmire Defterdarı'na yazılan 23 Zilkade 1251 tarihli buyrulduda, aynı şekilde maaşlar konusu bildirilmektedir. Bk. *BOA*, BEO.AYN.d., 792, s. 133; *BOA*, C.DH., 76/3786.

[12] *TV*, S.125, 26 Zilkade 1251/14 Mart 1836, s. 1; *SNUH-1302*, s. 162-163.

[13] *TV*, S.125, 26 Zilkade 1251/14 Mart 1836, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

YURT DIŞI TEŞKİLATI

Yurt dışı teşkilatı ve personeli

Yurt Dışı Teşkilatının Gelişimi

Kuruluştan Paris Antlaşması'na Kadar Geçen Dönem

Hariciye Nezareti'nin kurulmasından kısa bir süre önce sürekli diplomasiye dönülme kararı alındığı ifade edilmişti. Bu şekilde Hariciye Nezareti, yurt dışındaki Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinin merkezdeki muhatabı konumuna geldi. Yurt dışı teşkilatının gelişimi, tedrici ama devamlı bir ilerleme sürecine sahne oldu. Teşkilat zamanla gelişerek dünyanın dört bir yanında Osmanlı temsilcilikleri faaliyet göstermeye başladı.

Yurt dışında ikamet elçiliklerinin yeniden açılması, herkesin hemfikir olarak desteklediği bir karar değildi[1]. Devlet merkezinde isteyenler olduğu gibi karşı çıkanlar da vardı. Bu bakımdan sürekli diplomasiye dönüş sanıldığı kadar kolay olmadı. Sultan Abdülmecid döneminin başlarında toplanan bir mecliste, Mısır Sorunu'nun yabancı elçilerle görüşülebilecek bir konu olması ve ekonomik anlamda tasarruf yapılması gibi nedenlerle sefirlerin yerlerinde kalması pek lüzumlu görülmedi. Sefaretlerin birden bire kaldırılması siyasi açıdan olumsuz bir durum oluşturacağından, bir müddet maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesi kararı alındı. Âli Efendi Londra, Talat Efendi Paris, Rahmi Efendi Berlin ve Mavroyani Efendi Viyana maslahatgüzarı olarak görevlendirildi[2].

Söz konusu karar, eskiye dönüşün bir işareti anlamına gelmekteydi. Zira Avrupa'daki bütün sefaretlerin maslahatgüzarlığa düşürülmesi öngörülmekteydi. Değişikliğin Yunan İsyanı'ndaki durumun bir benzeri olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Fakat siyasi dengelerin değişmesi ve diplomatik alanda meyvelerin alınmaya başlaması, sürekli diplomasinin temellerini sağlamlaştırdı. Bu noktada, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan dönem büyük bir öneme sahiptir. Dahili bir niteliği olan ferman, merkezi bürokra-

---

1 *BOA*, HAT., 742/35074. Hariciye Nazırı tarafından gönderilen 13 Rebi-ül-ahir 1253/17 Temmuz 1837 tarihli tahriratın hâli.

2 *BOA*, İ.MTZ.05, 1/4, lef.4. Evrakın arkasında 29 Rebi-ül-ahir 1255/12 Temmuz 1839 tarihi bulunan irade-i seniyye.

sinin giderek güçlenmesi ve Batılılaşma yanlılarının daha fazla önem kazanması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik teşkilatı da yavaş yavaş gelişmeye başladı[3]. Bir şehbendere nişan verme konusundan dolayı, 1839 yılında şehbenderlikleri tespit eden bir pusula tanzim edildi. Pusulaya göre; Trieste, Malta, Korfu, Londra, Birmingham, Marsilya, Livorno ve Venedik gibi merkezlerde şehbenderler görev yapmaktaydı. Yani Hariciye Nezareti'nin kurulmasının üzerinden üç yıl geçtiği halde sekiz Osmanlı şehbenderliği faaliyet gösterir hale gelmişti[4]. Yine 1836-1845 yılları arasında Londra, Marsilya, Paris ve Lizbon şehirlerinde dört başşehbenderlik tesis edildi. Trieste, Birmingham, Livorno, Kirçi [Cenevre'de], Tebriz, Malta, Anvers, Cenova, Korfu, Cebelitarık, Hocabey, Havre, Venedik, Porto, Şire, Hamburg, Barcelona, Amerika, Felemenk, Napoli ve bağlı yerler şeklinde yirmi şehbender ve bir de ikinci şehbender görevlendirmesi yapıldı[5]. Görüldüğü üzere, ilk örneğe kıyasla başşehbenderliklerin açılmış olması önemli bir farklılıktı. Ayrıca şehbenderlik açılan mahaller de giderek genişlemeye başlamıştı.

1846 yılında yapılan bir Meclis-i Bahriye toplantısından devletçe atanmış şehbenderlerin yanı sıra kendi kendine şehbenderlik iddiasında bulunanlar olduğunu da öğrenmekteyiz. Üstelik bunlar şehbenderlik rüsumu adıyla *tutturabildiği kadar* ücret aldıklarından bazı sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Bu bakımdan gerekli yerlere şehbender tayini, şehbenderlik rüsumunun belirli bir miktarda alınması, şehbenderlerin mutemed kişiler olması, itibarlarını arttırmak ve farklılıklarını sağlamak üzere nişan verilmesi gibi kararlar alındı[6].

Meclis-i Bahriye, Osmanlı ticaret gemilerinin yoğun olarak uğradıkları iskeleleri gösteren bir defter de hazırladı. Söz konusu deftere göre Rusya'da Hocabey, Kerç ve Taygan, Gözleve, Akkerman, Vürudkale, Kefe, İsmail, Tomarova; Yunanistan'da İstendil, Şire, Atina, Çamlıca, Suluca; Avusturya'da Trieste, Venedik, Ancona; İngiltere'de Londra, Korfu, Zenta, Malta; Fransa'da Marsilya, Havre, Cezayir; İspanya'da Cadiz ve Moron; Sardunya'da Cenova; Napoli'de Napoli ve Messina; Roma'da Civitavecchia; Amerika'da New York şehirleri Osmanlı tüccarlarının uğrak yerleri arasındaydı. Bunlar

[3] Dönemin Paris Sefiri Mustafa Reşid Bey, Osmanlı sefaretleri yerleşip daimi hale geldikten sonra *ikinci derecede bir mesele olan* şehbenderliklerin de bir nizam ve rabıtaya alınacağını belirtmişti. Bk. M. Cavid Baysun, "Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra Elçilikleri Esnasındaki Siyasi Yazıları", *Tarih Vesikaları*, C.3, S.15, Mayıs 1949, s. 208-209.

[4] *BOA*, HAT., 737/34969; *BOA*, HAT., 836/37707; *BOA*, HAT., 836/37707-A.

[5] *BOA*, C.HR., 152/7595. Gurre-i Şaban 1261/6 Ağustos 1845 tarihli ve H.1235-1261 tarihleri arasındaki şehbenderlik atamalarını gösteren defter.

[6] *BOA*, MVL., 44/18, lef.3. 24 Şaban 1262/18 Ağustos 1846 tarihli Meclis-i Bahriye mazbatası.

arasında Hocabey, Şire, Atina, Trieste, Cenova, Korfu, Zenta, Malta, Londra ve Marsilya gibi on şehirde muvazzaf şehbenderler görev yapmaktaydı[7].

Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik açılımı, bundan sonra olanca hızıyla devam etti. Çevre ülkeler ve Akdeniz derken, Güneydoğu Asya, Güney Afrika ve Amerika şehirlerine de yayıldı. Mesela Hindistan gibi uzak bir coğrafyada yer alan Bombay'a şehbender atanması bir başlangıç olması açısından önemlidir[8]. Üstelik aynı sene Kalküta şehrine de bir şehbender memur edildi[9]. Osmanlı tebaasının ticari faaliyet alanlarının genişlemesi, işlerine bakmak ve himaye etmek hususunda yeni şehbenderliklerin açılmasını gerekli kıldı. Bu meyanda, Brezilya'ya ticaret amacıyla giden tebaanın işlerine bakmak üzere bir şehbender vekili atandı[10]. Ardından Ümit Burnu[11] ile Amerika'nın Boston şehrine de şehbenderler tayin edildi.[12]

Paris Antlaşması'ndan I. Meşrutiyet'e Kadar Geçen Dönem

Kırım Savaşı, başta müttefik durumdaki ülkeler olmak üzere Osmanlı Devleti'nin dış dünya ile ilişkilerinde önemli bir devinimi beraberinde getirdi. Bir başka deyişle askeri bir mücadele olan savaş, uluslararası ilişkileri hareketlendirdi. Yeni dönemin getirdiği ihtiyaçları karşılamak amacıyla, hem merkez hem de yurt dışı teşkilatında bazı düzenlemelere gidilmesi kaçınılmaz bir hâl aldı.

Yurt dışındaki Osmanlı temsilcilikleri, yazışmalarını genel olarak Hariciye Nezareti ile yapmakla beraber belli hususlarda diğer kurumlar ve çevre vilayetlerle de muhabere edebilirlerdi[13]. 1858 yılında yürürlüğe giren bir düzenleme uyarınca, devlet dairelerinin yurt dışındaki temsilciliklerle olan resmi telgraf yazışmalarının Hariciye Nezareti vasıtasıyla yapılması kararlaştırıldı[14].

---

7 *BOA*, MVL., 44/18, lef.2. Meclis-i Bahriye tarafından tanzim olunan defter.

8 *BOA*, İ.MSM., 29/830, lef.2. 15 Rebi-ül-evvel 1264/21 Şubat 1848 tarihli irade-i seniyye. Basralı Timurzade Abdülvahhab Ağa-1850 (*BOA*, İ.HR., 327/21160) ve Mirza Mehmed Ali Han-1856 (*BOA*, İ.HR., 128/6504, lef.5) da adı geçen şehbenderlik görevine getirilmişlerdi. Bombay Şehbenderliği için ayrıca bk. Diren Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, Y.2015, İstanbul, s. 81-106.

9 *BOA*, İ.MSM., 30/833, lef.3. Selh Cemaziyel-evvel 1264/4 Mayıs 1848 tarihli irade-i seniyye.

10 *BOA*, İ.HR., 61/2961, lef.5. 7 Rebi-ül-evvel 1266/21 Ocak 1850 tarihli irade-i seniyye. Brezilya hükûmeti tarafından şehbenderliğin kabulü hakkında bk. *BOA*, İ.HR., 65/3189, lef.9.

11 *BOA*, HR.MKT., 49/75. 21 Zilkade 1268/6 Eylül 1852 tarihli ilmuhaber.

12 *BOA*, İ.HR., 91/4467. 14 Muharrem 1269/28 Ekim 1852 tarihli irade-i seniyye.

13 *BOA*, A.}MKT.NZD., 95/64, lef.1-4; *BOA*, HR.MKT., 5/91; *BOA*, HR.MKT., 136/52.

14 *BOA*, HR.SFR.3, 25/24, lef.3. Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen 10 Mart 1858 tarihli tahrirat.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İDARİ, KÜLTÜREL VE SOSYO-EKONOMİK KONULAR

İDARİ VE KÜLTÜREL KONULAR

İdari Konular

Çalışma Alanları

Sadaret Sarayı makamındaki Babıâli, saltanat mührüne nail olan vezirlerin daimi ikametgahıdır. Klasik dönemde Bab-ı Asafi ve Paşakapısı tabirleri yaygınlık kazandığı halde, Babıâli ismi II. Mahmud döneminde yerleşti. Batıda ve diplomatik yazışmalarda ise *Sublime Porte* şeklinde ifade edilirdi. Söz konusu kavram, Osmanlı yönetiminin karşılığı olarak da kullanılırdı. Zira Sadrazam'a bağlı devlet daireleri Babıâli'de işlev görürdü[1]. Bu durum, bir anlamda devlet yönetiminin saraydan Babıâli'ye geçişinin de bir ifadesiydi.

Reisü'l-küttablık döneminde olduğu gibi sonrasında da Hariciye Nezareti'nin çalışma alanı yine Babıâli kompleksi oldu. Hariciye ve Dahiliye kâtipleri, kadim dönemden gelen uygulama çerçevesinde Divanhanenin diğer tarafındaki dairede karışık bir halde ikamet etmeye başladılar. Sadaret unvanının Başvekalet'e dönüştüğü 1838 yılında, Dahiliye Nezareti Başvekalet ile birleştirildi. Dahiliye kâtipleri vekalet bünyesine alınarak Sadaret dairesinde çalışmaları kararlaştırıldı. Bir başka deyişle, divanyerinin yukarısı Dahiliye, aşağısı Hariciye dairesi olmak üzere ikiye ayrıldı ve kâtiplere çalışma alanları tahsis edildi. Bazı dairelerin uygun bir şekilde düzenlenmesi kararı alınırken yenilikçi bir usule riayet edildi; mefruşatın yeni tarzda, yani kanepe ve sandalye benzeri eşyalarla tanzimi irade buyruldu. Böylece Kalemiye personelinin kurumsallaşması ve uzmanlaşması açısından ileri doğru bir adım atılmış oldu. Artık başlı başına ayrı bir birim olarak yeni bir Hariciye dairesi oluşmaya başlayacaktı. Dairedeki hususi mahallerin yeni tarzda tertibi ise bir yandan dönemin anlayışını diğer taraftan nezaretin konumunu yansıtmaktadır[2].

II. Mahmud döneminin sonlarında, Viyana Sefiri Sadık Rıfat Bey'in Cağaloğlu'nda bulunan [Hacı Ali Bey] konağı Hariciye Nezareti'ne tahsis olundu[3]. Bu şekilde Hariciye Konağı olarak adlandırılacak bir yapı ortaya çıktı. Hariciye Nazırı'na ikamet ve memuriyet etmek üzere bırakılan yapı, *darü'n-nezzâre* ola-

---

1 Reşad Ekrem Koçu, "İmparatorluk Devrinin, Başbakanlık Dâiresi Bâbıâlî", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, Y.10, S.7, Sıra No:115, 1974, s. 18.

2 *BOA*, HAT., 1618/47. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan irade-i seniyye.

3 *BOA*, MAD.d., 12338, s. 9. 17 safer 1254/12 Mayıs 1838 tarihli ilmuhaber.

rak da isimlendirildi[4]. Babıâli civarında bir konak tahsisindeki maksat, kurumun itibarının arttırılması ve dairede işi bulunanlara kolaylık sağlanmasıydı. Lakin asıl amaçlanan, yeni bir usul oluşturmaktı. Konakta ikamet edecek nazırın maiyetine lüzumu kadar kâtip ve hulefa verilecek; Divan-ı Hümayun Tercümanı da yanında bulunacaktı. Hariciye Müsteşarı ise sabahları konağa giderek işleri müzakereden sonra Babıâli'ye geçecek ve vazifesini burada yerine getirecekti. Nazır, Meclis-i Şura akdedileceği zamanlarda Babıâli'ye gelip gidecekti[5].

1839 yılındaki Babıâli Yangını, önemli bir kırılma meydana getirdi. Yangında Hariciye dairesinin mefruşatı dışında pek çok eşya ve edevatı yandı. Hükûmet merkezi, atıl durumdaki Defterdar Kapısı'na taşındı[6]. Bundan sonra, Babıâli'nin yine eski yerinde yapılmasına karar verildi. Kalemlerle memurlara yeterli ve merasim icrasına müsait ve kullanışlı bir şekilde inşası uygun görüldü. İnşaatın kaynaklarından birisi ise Hariciye Konağı'nın satılması suretiyle elde edilecek gelir olacaktı. Bir başka deyişle, konağın satılması ve eskiye dönülmesi kararlaştırıldı. İlginçtir ki değişiklikte, konak tahsisinin eskiden kalma bir usul olduğu dikkate alındı. Hâlihazırda devlet ricalinin konak satın alması veya kiralaması mümkün görüldü[7]. Bununla birlikte, bazı İslam hükümdarları tarafından İstanbul'a gönderilen memurlar, Haremeyn ahalisi, Kırım hacıları ve diğer misafirlerin ikametleri için, Babıâli'nin bazı yerlerinin düzenlenerek bir misafir konağı tahsisi düşünüldü[8].

Yeni Babıâli, beş yıldan fazla bir sürede inşa edildi. Yarı kargir Babıâli kompleksi, biri bodrum olmak üzere üç katlı, ortada yüksek ve yanlarda alçak üç ana bölümden mürekkepti. Boğaz tarafından bakıldığında sağdaki Sadaret, sol tarafta yani güneydoğu yönündeki Hariciye Nezareti'ne mahsus kısımdı[9]. Hariciye dairesi için; nazır odası, müsteşar odası, kalem odaları, hademe oda-

4 *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa*, s. 36-39.

5 *BOA*, TS.MA.e., 581/13. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan tezkire. Bu konuda ayrıca bk. Ahmed Lûtfî Efendi, *age.*, 4-5, s. 971-972.

6 Kemalettin Kuzucu, *Bâbıâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, (Dan.S. Selçuk Günay), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000, s. 29-30.

7 *BOA*, İ.DH., 7/313. Evrakın arkasında 13 Cemaziyel-evvel 1255/25 Temmuz 1839 tarihi bulunan irade-i seniyye. Sadaret takririnde, konağın Dahiliye Müsteşarı Sarim Efendi'ye satılması münasip görülmekte ise de irade hamişinde bu konuya açık bir şekilde değinilmemiştir. Maliye Nazırı'na hitaben yazılan buyrulduda da bu bölüm yer almaz (*BOA*, BEO.AYN.d., 766, s. 34). Daha sonra konağın eski sahiplerine bedeli mukabili verilmesi kararlaştırılmıştır (*BOA*, İ.DH., 3/107).

8 *BOA*, İ.DH., 2/64, lef.2. Evrakın arkasında 15 Cemaziyel-ahir 1255/26 Ağustos 1839 tarihi bulunan irade-i seniyye.

9 K. Kuzucu, *agt.*, s. 42-45.

ları, teneffüs odaları, misafir odaları gibi çeşitli büro ve odalar teşkil edildi[10]. Esasen Hariciye Nezareti, Batılı temsilcilere açılan üst düzey bir kapı niteliğini haizdi. Daireye, hemen her gün yabancı memur ve tercümanlar geldiğinden modern bir görünüme sahip, eksiksiz ve gösterişli olması gerekli görülmüştü[11].

Hariciye dairesi, zaman içerisinde genişleyen ve ilavelerle değişen bir yapı hâlini aldı. Dönüşüm, 1865 tarihli bir arz tezkiresinde gayet güzel açıklanmaktadır. Bu meyanda Hariciye Nezareti'ne tahsis olunmuş daire, Babıâli'nin inşasından beri birkaç kat artış gösteren harici işlemler için oluşturulan kalemlere yetersiz gelmekteydi. *Perişan bir suretde* diye nitelendirilen memur ve kalem odalarının bölümlendirilmesi, günlük muamelatın gecikmesine ve belki de devlet sırları açısından korunmasız bir hale neden olmaktaydı. Yapının eski usul üzere, bayağı, giriş-çıkışsız bir surette inşası cihetiyle bazı mertebe değiştirilip genişletilmedikçe amaçlanan intizamın sağlanması mümkün gözükmemekteydi. Bu bakımdan, hem uzakta kalan kalem ve memurlar bir yere toplanarak kolaylık sağlanması hem de yabancılar nazarında devletin şanı gösterilmek üzere dairenin yeni baştan düzenlenmesi kararı alındı[12].

II. Abdülhamid döneminde, misafirhane ittihaz olunmak üzere Ayaspaşa'daki bir konağın satın alınması kararlaştırıldı. Böylece İstanbul'a gelen prenslerle diğer yabancı misafirlerin ikameti için hem daimi surette bir misafirhane bulunacak hem de hazineden yapılan masraf önlenecekti[13]. Bundan

---

[10] *BOA*, HAT., 1425/58340; *BOA*, C.HR., 58/2852, lef.1-2, *BOA*, C.DH., 346/17270; *BOA*, İ.DH., 33/1547; *BOA*, HR.MKT., 370/78; *BOA*, İ.HR., 216/12529, lef.1-6; *BOA*, İ.HR., 240/14228, lef.1-4.

[11] *BOA*, İ.DH., 364/24101. 24 Rebi-ül-ahir 1273/22 Aralık 1856 tarihli irade-i seniyye.

[12] *BOA*, İ.HR., 212/12271, lef.3. 6 Zilkade 1281/2 Nisan 1865 tarihli irade-i seniyye. Bundan 37 yıl sonraki bir tezkirede dahi benzer gerekçeler ileri sürülmesi gayet ilginçtir. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın ifadeleriyle, Hariciye dairesinin yabancılara karşı muntazam bir halde bulunması gerekirken neredeyse inşaatından beri asli hâliyle bırakılmıştı. Bundan dolayı, döşeme tahtaları ve tavanları eskiyerek delik deşik olmuştu. Burası, yabancı elçilerin bir nevi geçiş yeri, ikamet ve dinlenme mahalli olduğu cihetle yar u ağyara karşı pek çirkin görünmeğe başlamıştı (*BOA*, ŞD., 2718/90). Çıkan iradede, "elzemi lâzıma takdîm ile" Hariciye dairesinin tamiri uygun görüldü (*BOA*, İ.HR., 379/23, lef.3).

[13] *BOA*, BEO., 558/41830. Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne gönderilen 14 Kanun-ı Sani 1310/26 Ocak 1895 tarihli tezkire. Arazi evkaf özelliği taşıyan on üç hane ve bir arsadan ibaret iken bunlar daha sonraları yıkılmış; Gümüşsuyu Caddesi'nde 87, Çeşmearkası Sokağı'nda 2 ve mükerrer 2-4-6-8, Cami-i Şerif Caddesi'nde 67 ve 63, Çukurçeşme Sokağı'nda 1-2-3, Mezarlık Sokağı'nda 3 numaralarını taşıyan Haremeyn-i Şerifeyn Bali Ağa cibayeti, Sultan Bayezid-ı Veli, Darüşşafaka, Hasekibaşı Elhac Ahmed Ağa, Topçubaşı İsmail Ağa, Debbağ İbrahim Efendi vakıflarından olan mahale bir konak inşa edilmişti. Çeşmearkası Sokağı'nda 5-7-9-11 numaralı Ragıb Mehmed Paşa, Kuyumcubaşı İbrahim Ağa, Yusuf Bey ibn-i Bahadır, Yeğen İbrahim Ağa vakıflarından olan mahal müstakil bir bahçe ittihaz kılınmıştı. Bk. *BOA*, BEO., 599/44896, lef.4. 19 Şubat 1310/3 Mart 1895 tarihli sened-i hakani.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)

Bahçeşehir Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (BAU)
Kızılaycı Hamit Evrakı (KHE.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA):
Bahriye Daireler Bölümü 1 (I. Daire)
Bahriye Nezareti (BN.)
Mülga Bahriye (M.BAHR.)
Mektubi Kalemi (MKT.)
Muhasebe Kalemi (MUH.)
Şura-yı Bahriye (ŞB.)
Umumi Evrak Defterleri (Umumi Evrak d.)

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesi
Ali Emiri (AE.)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi
Balkan Harbi Kataloğu (BLH.)
Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH.)
İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.)

İslâm Araştırmaları Merkezi (İsam) Kütüphanesi
İstanbul Müftülüğü Bab-ı Meşihat Arşivi Defterleri (*İST.MFT.MŞH.d.*)
İstanbul Müftülüğü Bab-ı Meşihat Arşivi Sicil-i Ahval İdaresi
(*İST.MFT.MŞH.SAİD.*)

Kızılay Arşivi (KA)

Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi ve Kütüphanesi
Paris Sefareti Muharrerat Kayıtları, Yer Numarası:1015.
Paris Sefareti Tahrirat Defteri, Yer Numarası:1018.
Paris Sefareti'nden Dersaadet'e Muharrerat (1258-1262), Yer Numarası:1016
Paris Sefareti'nden Dersaadet'e Muharrerat (1262-1265), Yer Numarası:1017.
Tevfik Paşa Evrakı (TP.)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III)

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III.)
Bab-ı Asafi Amedi Kalemi (A.{AMD.)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Buyruldu ve İlmuhaber Defterleri (A.{DVNS.BUY.İLM.d.)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri (A.{DVNS.MTAN.d.)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d.)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.{DVNS.NMH.d.)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nizamat Defterleri (A.{DVNS.NZAM.d.,)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Şehbenderlik Defterleri (A.{DVNS.ŞHB.d.)
Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Evrakı (D.BŞM.)
Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Defterleri (D.BŞM.MHF.d.)
Babıâli Evrak Odası Evrakı (BEO.)
Babıâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d.)
Babıâli Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO.NGG.d.)
Cevdet Askeriye (C.AS.)
Cevdet Belediye (C.BLD.)
Cevdet Dahiliye (C.DH.)
Cevdet Hariciye (C.HR.)
Cevdet Maarif (C.MF.)
Cevdet Maliye (C.ML.)
Dahiliye Nezareti Daire Müdüriyeti (DH.DİM.)
Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.)
Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD.)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.)
Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.)
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)
Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.)
Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri (DH.SAİD.d.)
Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR.)
Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)
Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü Kataloğu (DH.UMVM.)
Hariciye Nezareti Hukuk (HR.H.)
Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.)
Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.)
Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)
Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.)

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.)
Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.4)
Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1)
Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi (HR.SAİD.)
Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS.)
Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04)
Hariciye Nezareti Tahran Sefareti (HR.SFR.20)
Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR.TH.)
Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.)
Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM.)
Hatt-ı Hümayun (HAT.)
Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.)
Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ.)
Hibe, Satın, Devir Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT.)
Hibe, Satın, Devir Cavid Baysun Evrakı (HSD.CB.)
Hibe, Satın, Devir Hacı Adil Bey Evrakı (HSD.HADB.)
İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN.)
İrade Askeri (İ.AS)
İrade Dahiliye (İ.DH.)
İrade Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT.)
İrade Hariciye (İ.HR.)
İrade Hususi (İ.HUS.)
İrade Kanun ve Nizamat (İ.KAN.)
İrade Maliye (İ.ML.)
İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)
İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.)
İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)
İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (İ.MTZ.04)
İrade Eyalet-i Mümtaze Girit (İ.MTZ.GR.)
İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.05)
İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (İ.MTZ.01)
İrade Sıhhiye (İ.SH.)
İrade Şehremaneti (İ.ŞE.)
İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
İrade Taltifat (İ.TAL.)
İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF.)
Kamil Kepeci Defterler (KK.d.)
Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT.)
Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ.)
Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye (ML.EEM.)
Maliye Nezareti Masarıfat Defterleri (ML.MSF.d)
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)
Meclis-i Vâlâ Defterleri (MVL.d.)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)
Sadaret Amedi Kalemi Defterleri (A.}AMD.d.)
Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.}AMD.)
Sadaret Amedi Kalemi Meclis-i Vükela Evrakı (A.}AMD.MV.)
Sadaret Defterleri (A.}d.)
Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.}DVN.)
Sadaret Evrakı Kalemi (A.}VRK.)
Sadaret Mektubi Kalemi (A.}MKT.)
Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.}MKT.MVL)
Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.}MKT.NZD.)
Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A.}MKT.UM.)
Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM.)
Sadaret Mukavelenameler (A.}DVN.MKL.)
Sadaret Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM.)
Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.}DVN.NMH.)
Sadaret Teşrifat Kalemi (A.}TŞF.)
Şura-yı Devlet (ŞD.)
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.)
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.)
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)
Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d.)
Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)
Yıldız Perakende Arzuhâl ve Jurnaller Kataloğu (Y.PRK.AZJ.)
Yıldız Perakende Askeri Maruzatı (Y.PRK.ASK.)
Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)
Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)
Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)
Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)
Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.)
Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)
Yıldız Perakende Yaveran, Maiyyet, Erkan-ı Harbiye Dairesi Evrakı (Y.PRK.MYD.)
Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS.)
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

SÜRELİ YAYINLAR:

Ceride-i Askeriye
İkdam/Yeni İkdam
Hürriyet
İktisadiyat Mecmuası

Muhbir	Musavver Geveze
Peyam	Serbestî
Şura-yı Ümmet	Takvim-i Vekayi
Tanin	Tasvir-i Efkar
Vakit	Yeni Gazete

BASILI ESERLER:

A. Lutfullah, *Sefaret Kâtipleri Ve Ataşemiliterler*, C.1, İlhami Matbaası, İstanbul 2009.

ABACI Müslimen, *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri (1876-1909)*, (Dan.Gültekin Yıldız), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339.

Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, (Haz.İnci Enginün), Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

ABOU-EL-HAJ Rifa'at Ali, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi I", (Çev. Yasemin Saner Gönen), *Tarih ve Toplum*, C.32, S.191, Kasım 1999, s. 38-44.

AFYONCU Erhan- Recep Ahıskalı, "Kâtip-Osmanlı Dönemi", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 53. [53-55]

AHISHALI Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 1-2.

————————, *Tarih-i Cevdet*, C.5, 1290; *Tarih-i Cevdet*, C.6, Süleyman Efendi Matbaası, 1294.

————————, *Tezâkir 1-12*, (Yay. Cavid Baysun), TTK, Ankara 1986.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 4-5*, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

————————, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, (Yay. Haz. M. Münir Aktepe), TTK, Ankara 1988.

————————, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, C.IX, (Yay. M. Münir Aktepe), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.II, (Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

AKARSLAN Mediha, *Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk*, Arion Yayınevi, İstanbul 1995.

AKBULUT Dursun Ali, "Hey'et-i Vekilecik", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.7, Aralık 1992.

AKPINAR Mahmut, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi*, (Dan.Saim Savaş), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2001.

————————, "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.35, Güz 2015, s. 173-205.

————————, "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.5, Bahar 2015, s. 29-51

————————, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarihi Bölümü, XXIX/1, 2014, s. 59-85.

————————, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Devlet-i Âliyye'ye Hizmet Eden Gayrimüslim Sefirler (1832-1923)*, Otorite Kitap, 2016.

AKSAN Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı-Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, (Çev.Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

AKYILDIZ Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

————————, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

————————, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

AYDOĞAN Erdal, "Dr. İbrahim Tâli Bey'in Kendi Kaleminden Batum Konsolosluğu Günleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, C.I, (Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan-Hikmet Öksüz), Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s. 645-652.

AKYILMAZ Gül, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000.

————————, *Reis-ül Küttâb ve Osmanlı Hâriciye Nezâretinin Doğuşu*, (Dan.Halil Cin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 1990.

————————, "Reis-ül Küttablık Müessesesinin Önem Kazanmasına Yol Açan Gelişmeler ve Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Doğuşu", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt I. Kısım, TTK, Ankara 2002, s. 279-312.

ALAKOM Rohat, *Şerif Paşa-Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları (1865-1951)*, Avesta Basın-Yayın, İstanbul 1998.

Ali Şehbaz, *Mufassal Hukuk-ı Düvel*, C.1, (Neşreden: Mehmed Adil), Bağdadlıyan Matbaası, İstanbul 1324.

ALPARSLAN Serkut, *Meşrutiyet Dönemi Hariciye Nazırlarından Asım Bey'in (Mustafa Asım Turgut) Osmanlı/Türk Diplomasisindeki Yeri (1908-1918)*, (Dan.Bilgin Çelik), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2018.

ALPASLAN Oğuzhan, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı: Ahmed Vefik Paşa*, (Dan. Mehmet Öz), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ALTUNDAĞ Şinasi, "Mehmed Ali İsyanında, Yardım Talebinde Bulunmak Üzere 1832 Tarihinde Namık Paşa'nın Hususî Elçi Olarak Londra'ya Gönderilmesi", *Tarih Vesikaları*, C.II, S.12, Nisan 1943, s. 441-451.

ANAR Turgay, *"Viyana'dan Londra'ya" II. Abdülhamid'in Kâtibi Hüseyin Kâzım'ın Viyana, Almanya, Moskova ve Londra Seyahatnâmeleri*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2015.

ANDRIANOPOULOU Konstantina, *Alexander Mavroyeni Bey: From The 19 th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life And Ideology Of A Neophanariot Ottoman Bureaucrat*, (Dan.Edhem Eldem), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

ARIK Tuğrul, *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*, (Dan. Erol Özvar), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Arif Mehmed Paşa, *Ta'rifat-ı Eşkâl-i Elbise-i Atîka ve Tavzîhât-ı Ahvâl-ı Manâsıb-ı Kadîmeyi Hâvî Mecmû'adır, Cild-i Evvel-Osmanlı İmparatorluğunda Makâmlar ve Kıyâfetler*, (Yay. Dan. Selçuk Mülayim), Gül Basım Yayın A.Ş., İstanbul 1999.

ARSLAN Esat, "Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askerî Valiliği", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Y.23, S.44, Şubat 1998, s. 81-121.

ASLAN Demo Ahmet -Hakan Yaşar, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Cuma Tatili", *Amme İdaresi Dergisi*, C.51, S.3, Eylül 2018, s. 1-25.

Atam Dedem Kanunu, Kanunname-i Âl-i Osman, (Haz.Abdülkadir Özcan), Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2013.

Ataşemiliterlerin Sıfat-ı Memûriyetleri, Millî Kütüphane, EHT.1948.A.4263.

AYBAY Rona, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

AYDIN Bilgin, "XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Kâtipleri", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 31/I, 2007, s. 41-49.

————————, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S.29, İstanbul 2007, s. 41-86.

AYDIN Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, C.XVII, S.21, TTK, Ankara 1996, s. 71-126.

————————, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, C.XIV, S.18, TTK, Ankara 1992, s. 321-358.

AYDIN Mustafa, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'da Elçilik Açması (1856) ve Elçi Yusuf Rıza Bey'in Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.26, İstanbul, Bahar 2012, s. 107-126.

Bâbıâli'nin İç Yüzü, Çev.T.N., Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1324.

BAĞIŞ Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar-Avrupa Tüccarları-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitabevi, Ankara 1998.

BALCI Sezai, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2013.————————, "Babıâli Tercüme Odası Kütüphanesi", *Dede Korkut'un İzinde Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan-Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 333-368.

————————, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900)", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, (Haz. İbrahim Erdal-Ahmet Karaçavuş), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 105-138.

————————, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXVII, S.44, Ankara-2008/Eylül, s. 77-98.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (Yay. Haz. İskender Türe, Salim Kaynar), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2017.

BAYRAKTAR Ayşenur, "Tanzimat Modernleşmesi'nin Simge İsimlerinden Hariciye Teşrifatçısı Mehmed Kamil Bey (1846-1879)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset*, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yayınları, İstanbul 2016, s. 197-221.

BAYRAKTAROVA Emine, *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkileri (1878-1908)*, (Dan.Ali Karaca), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

————————, "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi", *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri-Bildiriler*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 204.

BAYSUN M. Cavid, "Cezayir mselesi ve Reşid Paşa'nın Paris Elçiliği", *III. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara 1948, s. 375-379.

————————, "Mustafa Reşit Paşanın Paris ve Londra Sefaretleri Esnasındaki Siyasi Yazıları", *Tarih Vesikaları*, C.1, S.1, Haziran 1941, s. 30-44.

————————, "Mustafa Reşit Paşanın Paris ve Londra Sefaretleri esnasındaki Siyasî Yazıları III", *Tarih Vesikaları*, C.1, S.2, Ağustos 1941, s. 145-155.

————————, "Mustafa Reşit Paşa'nın Paris ve Londra Elçilikleri Esnasındaki Siyasi Yazıları", *Tarih Vesikaları*, C.3, S.15, Mayıs 1949, s. 206-221.

BEYDİLLİ Kemal, "Viyana", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s. 103-119.

BEYOĞLU Süleyman, "Millî Mücadele'nin Az Bilinen Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey (Alfred Bilinski 1862-1935)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I, S.46/2007, İstanbul 2009, s. 319-335.

BİLGEGİL M. Kaya, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, C.1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1979.

BİLİM Cahit, "Tercüme Odası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi-OTAM*, Y.1, S.1, Ankara Haziran 1990, s. 29-43.

Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri-Mustafa Sâmi Efendi ve Avrupa Risâlesi, (Haz. M. Fâtih Andı), Kitabevi, İstanbul 1996.

BİRİNCİ Ali, "Meçhûl Bir Karikatür Üstadımız: Yusuf Franko Paşa", *Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 1999, s. 169-174.

————————, "Mehmet Şerif Paşa Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Bir Meşrutiyet Jöntürkünün Hikâyesi", *Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı-Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu-Bildiri ve Makaleler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006, s. 59-71.

BİROL Nil, "XIX. Yüzyıl İstanbulu'nda Zamanın Mekân Üzerinden Tanzimi: Babıali Memurlarının Çalışma Saatleri", *Osmanlı İstanbulu II-II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2014, s. 915-933.

BLEDA Tanşuğ, "Tarih Boyunca Fransa'da Türk ve Türkiye'de Fransız Diplomatik Misyonları", *Dışişleri Belleteni*, S.5, Şubat 1965, s. 23-33.

BOSTAN Zeynep, *Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, (Dan.Mehmet Öznur Alkan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

BOUQUET Olivier-Sinan Kuneralp, *Les Musurus-Une Famille de Diplomates Ottomans Lettres et Documents (1852-1910)*, ISIS, İstanbul 2015.

BOUQUET Olivier, *Sultanın Paşaları-Osmanlı Devlet Ricali Hakkında Bir Deneme (1839-1909)*, (Çev.Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

BOZKURT Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

BUDAK Ali, *Akif Paşa'nın Gurur ve İsyan Çığlığı-Tabsıra-Yeni Edebiyata ve Üslûba Doğru Erken Bir Adım*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, C.I, Haz.Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara 2003.

CANATAR Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", *İlmî Araştırmalar*, S.4, İstanbul 1997, s. 67-88.

CANDEMİR Murat, *Bâb-ı Âlî Evrâk Odası*, (Dan.Ş.Nezihi Aykut), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

CEBESOY Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982.

ÇAKILCI Diren, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", *Türkiyat Mecmuası*, C.25/Güz, Y.2015, İstanbul, s. 81-106.

ÇANKAYA Mücellitoğlu Ali, *Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, I. Cilt, Örnek Matbaası, Ankara 1954.

ÇAVDAR Necati, *Üç Devrin Mazisi-Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

ÇETİN Atilla, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Paris Büyükelçileri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.43, Ağustos 1990, s. 22-26.

————————, "Osmanlı Devletinin Sırlarını Koruyan Daire Divan-ı Hümayun Kalemi ve Önemi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.67, Temmuz 1992, s. 18-23.

ÇETİN Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, ATAM, Ankara 2015.

ÇETİNSAYA Gökhan, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", *KÖK Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı, Ankara 2000, s. 11-23.

ÇİÇEK Kemal, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Mahkeme Tercümanları", *Toplumsal Tarih*, C.5, S.30, Haziran 1996, s. 47-52.

DADYAN Saro, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar", *Millî Saraylar-Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, S.10, İstanbul 2012, s. 61-71.

DAEİ Masoumeh, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-İran Ticari İlişkilerinde Osmanlı Şehbenderlik Raporlarına Yansıyan Ahlaki Değerler", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.5, Mart 2016, s. 92-98;

DAĞKIRAN Sinem, *Türkiye-Ukrayna Siyasi İlişkileri (1914-1922)*, (Dan.Fatma Ürekli), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

DAĞLI Yücel-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, C.V, TTK, Ankara 1997.

DANIŞMAN Hasan Basri, *Artçı Diplomat-Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa*, Arba Yayınları, İstanbul 1998.

DARAKÇIOĞLU Mehmet, *Rebuilding The Tower Of Babel: Language Divide, Employment Of Translators, And The Translation Bureau In The Ottoman Empire*, (Dan.M. Şükrü Hanioğlu) Princeton Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010.

DAVİSON Roderic H., "Halil Şerif Paşa, Ottoman Diplomat and Statesman", *Osmanlı Araştırmaları*, S.II, İstanbul 1981, s. 203-221.

————————, "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Çev.Çiğdem Erkal İpek), C.II, S.4-5, Y.1994-1995, İzmir 1995, s. 171-188.

————————, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

De Bagdad A Berlin: L'itinéraire de Yanko Aristarchi Bey Diplomate Ottoman-Correspondance officielle et privée II Berlin (1854-1892), ISIS, İstanbul 2008.

DEHGANİ Reza, "Doğu-İslami Bir Model Olarak İran ve Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler", *6. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu-Tarihte Ortak Şahsiyetlerin Etkileri ve Günümüze Yansımaları*, (Ed.Hicabi Kırlangıç-Şerife Yerdemir), TTK, Ankara 2015, s. 223-243.

DEMİR Betül, *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri*, (Dan.Kemal Beydilli), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

DEMİR Tanju, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

DERİNGİL Selim, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 304-307.

DOĞAN Muzaffer, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.20, İstanbul 2009, s. 33-68.

————————, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-1797 Tarihli Düzenlemeler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.2, İstanbul 2000, s. 71-88.

DÖNMEZ Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Dan.Muhittin Tuş), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

————————, "Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, s. 1-20.

————————, "Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Finansmanı", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür-Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, (Ed. Hasan Bahar vd.), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 525-538.

DURMAZ Selahattin, "1842-43 Sırbistan Krizinde Bir Osmanlı Elçisi Mehmed Sâdık Rif'at Paşa", *Toplumsal Tarih*, C.12, S.67, Temmuz 1999, s. 21-24.

DURSUN A. Halûk, "19. Yüzyılda Adam Yetiştirmede Hânegî-Himâye Usûlü", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, Y.25, S.4, Ekim 1996, s. 71-83.

Düstur, I. Tertip, C.1, Matbaa-i Amire, 1289; *Düstur*, I. Tertip, C.4, Matbaa-i Amire, İstanbul 1295; *Düstur*, I. Tertib, C.5, Başvekalet Matbaası, Ankara 1937; *Düstur*, I. Tertip, C.7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941; *Düstur*, Tertib-i Sani, C.1, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1329; *Düstur*, Tertib-i Sani, C.3, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1330; *Düstur*, Tertib-i Sani, C.7, Matbaa-i Amire, İstanbul 1336; *Düstur*, Tertib-i Sani, C.12, Evkaf Matbaası, İstanbul 1927; *Düstur*, Tertib-i Salis, C.II, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1330; *Düstur*, Zeyl:3, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1300; *Düstur*, Zeyl:4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1302.

ELDEM Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK, Ankara 1994.

EMİR Mehmet Sait, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Dış Politikası*, (Dan.Levent Ürer), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

ERASLAN Cezmi, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münâsebetleri (1878-1882)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 221-240.

ERDEM Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, (Dan. Ömer Kürkçüoğlu), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

ERDEM Ş. Can, *Sadrâzam Damat Ferit Paşa*, (Dan. Süleyman Beyoğlu), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

EREN Ahmet Cevat, *Tanzîmât Fermanı ve Dönemi*, (Yay.Haz. Alişan Akpınar), Derin Yayınları, İstanbul 2007.

ERHAN Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dâiresi Şuabâtı'nın Vezâifi, Deniz Tarihi Müzesi Kütüphanesi, No:1861.

EROL Mine, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey*, Bilgi Basımevi, Ankara 1973.

EROL Yasemin Zahide, *Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri*, (Dan.Selda Kılıç), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

————————, "Şehbender Raporlarına Göre Osmanlı-Bulgaristan Ticari İlişkileri (1910-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXIV, S.57, Ankara-Mart/2015, s. 221-248.

ERSOY Hamit, "Batılılaşma Girişimleri ve Osmanlı Hariciye Nezaretinin Kuruluşu", *Osmanlı*, C.6, [Ed.Güler Eren], Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 264-270.

ERTUĞ Hasan Refik, "Osmanlı Devrinde Salnâmeler - Nezâret ve Eyâlet Salnâmeleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S.8, Y.9, İstanbul 1973, s. 10-16.

ESENBEL Aziz, "Kardeşinin Kalemiyle: Paris Sefiri Salih Münir Paşa", *Tarih Dünyası*, C.2, S.15, İstanbul 1950, s. 638-642.

Eser-i Akif Paşa, (Yay.Akif Efendi), Tatyos Dividciyan Matbaası, 1290.

FALCONİ Ilaria Falconi-Sinan Kuneralp, *Palazzo Gamberini-Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

FENDOĞLU Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

Filistin Meselesi-Siyonizm Davası, Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

FİNDLEY Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev.Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

————————, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform-Babıâli, 1789-1922*, (Çev.Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

————————, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins Of The Ottoman Foreign Ministry", *International Journal Of Middle East Studies [IJMES]*, C.1, S.1, Ocak 1970, s. 334-357.

GENCER Ali İhsan -Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi-I/Belgeler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008.

GİRGİN Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilât ve Protokol)*, TTK, Ankara 1994.

GÖKBİLGİN M. Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri", *Belleten*, C.XXXI, S.121, Ocak 1967, s. 93-111.

GÖNEN Yasemin Saner, "III. Selim Döneminde Rusya'da İkâmet Elçiliği Açma Niyeti", *Tarih ve Toplum*, C.19, S.111, Mart 1993, s. 7-8.

————————, "Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası-Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-I", *Toplumsal Tarih*, C.12, S.67, Temmuz 1999, s. 12-17.

GÖRÜRYILMAZ Mustafa, *Mustafa Kemal Döneminde Hariciye Vekâletinin Gelişmesi (1919-1938)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1990.

GÖYÜNÇ Nejat, "XIX. Yüzyılda Tahran'daki Temsilcilerimiz ve Türk-İran Münasebetlerine Etkileri", *Atatürk Konferansları-V 1971-1*972, TTK, Ankara 1975, s. 271-280.

GÜCÜM Kuntay, *İmparatorluğun "Liberal" Yılları (1856-1870)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

GÜLLÜ Ramazan Erhan, "Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükûmeti'ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğü'nün Muhafazası Tartışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.116, S.228, Mayıs-Haziran 2017, s. 119-144.

GÜMÜŞSOY Emine (Atılgan), *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, (Dan. Hale Şıvgın), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

GÜNEŞ Hakverdi, *Salnâmelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı*, (Dan.Abdülmecit Mutaf), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2016.

GÜNVER Semih, "Dışişleri Meslek Memurluğu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç-Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK, Ankara 1999, s. 739-745.

GÜRGEN Süheyla Yenidünya, *Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi: Mehmed Said Halet Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.

GÜRPINAR Doğan, *From Ottoman Imperial Worldview To Turkish National Outlook: The Late Ottoman Diplomatic Service*, (Dan.Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010.

GÜVEN Güler, *Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2009.

HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007.

Halil Halid, *Bir Türkün Ruznamesi ve İngiliz Siyaseti Üzerine Yazıları*, (Ter.Refik Bürüngüz), Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

Hâriciye Nâzırı ve Memûrlarının Vezâifi ve Usûl-ı Teşrîfât, Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Yer Numarası: A.E. Kavanin-332/1.

Hariciye Nezâret-i Celîlesi Umûr-ı İdâriye Müdiriyet-i Umûmiyesi Şuabâtının Vezâifini Muhtevî Talimatname, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

"Hariciye Nezareti Belgeleri/Risaleleri, Trablusgarb-Bingâzi ve Cezair-i İsna-î Aşer Meseleleri", *Tarih ve Toplum*, (Çevrimyazı:Sipahi Çataltepe), C.13, S.78, İstanbul Haziran 1990, ss. 46-48.

Hâriciye Nezâreti Memûrîn ve Müstahdemîni Teâvün Cemiyeti, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338.

Hayrullah Efendi, *Avrupa Seyahatnamesi*, (Günümüz Yazı ve Diline Aktaran:Belkıs Altuniş-Gürsoy), Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.

HOWARD Harry N., *The Partition of Turkey-A Diplomatic History 1913-1923*, University of Oklahoma Press, Norman 1931.

HUREWITZ J. C., "Ottoman Diplomacy and The European State System", *The Middle East Journal*, C.15, S.2, Washington Bahar 1961, s. 141-152.

————————, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion From Unilateralism To Reciprocity in the Nineteenth Century", *Belleten*, TTK, C.XXV, S.99, Ankara Temmuz 1961, s. 455-466.

Hüseyin Agâh, *Diplomasi Usul-ı Kitabeti*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1308.

İGÜS Esma-Pınar Bolel Koç, "MSGSÜ İstanbul Resim Heykel Müzesi Arşivi Leyla Turgut Terekesi Fotoğraflarıyla Hariciye Nezareti (Tevfik Paşa) Konağı", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, Bahar 2011, s. 65-76.

İNAL İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.1, Dergah, İstanbul 1988.

İNALCIK Halil, "Reis-ül-küttâb", *İA*, C.9, MEB, İstanbul 1964, s. 671-683.

İNAN Kenan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, C.26, S.154, Ekim 1996, s. 4-9.

İRTEM Süleyman Kâni, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, (Haz.Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2003.

İSKİT Server, *Hususî İlk Türkçe Gazetemiz "Tercümaniahval" ve Agâh Efendi*, Ulus Basımevi, Ankara 1937.

İSKİT Temel, *Diplomasi - Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

JANOS Damien, "Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century", *Archivum Ottomanicum*, S.23, 2005/2006, s. 177-196.

KAMAY Berna, *Public Diplomacy and The Translation Office (Tercüme Odası) in The Ottoman Empire (1839-1876)*, (Dan.Mehmet Akif Kireççi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.

KAPKARA İdris, *Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciyye (1302)*, (Dan.Münir Atalar), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2002

KARA Adem, "7 Numaralı Ticaret Layihasına Göre Osmanlı Devleti-Arjantin Ticari İlişkileri ve Arjantin'de Bulunan Osmanlı Nüfusu", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2007-1, S.14, s. 110-121.

KARAARSLAN Uğurhan, *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babıali Tercüme Odası*, (Dan.Ahmet Davutoğlu), Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

KARACA Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

KARACA (ÇALIŞKAN) Filiz, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, (Dan.Mübahat S. Kütükoğlu), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

————————, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, (Dan.Mehmet İpşirli), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

KARACAKAYA Recep, "Rüstem Paşa'nın Londra Büyükelçiliği ve Ermeni Sorunu (1885-1895)", *XVI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4.Cilt-2.Kısım, TTK, Ankara 2015, s. 1103-1118.

KARAER Nihat, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.51, Ankara Mart 2012, s. 63-92.

KARAKARTAL Oğuz -Bâki Asiltürk, "Sadık Rifat Paşa ve 'İtalya Seyahatnamesi'", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 319-330.

KARAL Enver Ziya, *Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1940.

————————, "Mehmed Namık Paşa'nın Hâl Tercümesi", *Tarih Vesikaları*, C.II, S.9, İlkteşrin 1942, s. 220-227.

————————, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, C.VII, TTK, Ankara 1977.

KASAP Sevilay, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876)*, (Dan. Vahdettin Engin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

KAVAZ İbrahim, *Belgelerle Âkif Paşa Hayatı ve Eserleri*, Üniversite Kitabevi, Elazığ 2002.

KAYAOĞLU Taceddin, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayr-i Müslimler (1852-1925)*, TTK, Ankara 2013.

KAYNAR Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara 1985.

KILIÇ Musa, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.38, S.65, 2019, s. 251-278.

————————, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri", *Ciépo 22-Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi*, C.II, (Ed.Kenan İnan-Miraç Tosun-Deniz Çolak), Trabzon 2018, s. 441-453.

————————, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Rum Diplomatın Portresi; Viyana Maslahatgüzarı Yanko Mavroyani (Jean Mavroyeni)", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, (Ed.İrşad Sami Yuca-Hidayet Kara), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 169-188.

————————, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Kurumu", *Osmanlı Diplomasi Tarihi-Kurumları ve Tatbiki*, (Ed.Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Altınordu Yayınları, Ankara 2018, s. 95-115.

————————, "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamları", *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.16, Mart 2019, s. 762-782.

————————, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)*, (Dan.Musa Çadırcı), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

————————, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Ermeni Memurları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.31, S.51, Ankara Mart-2012, s. 93-124.

KILIÇ Selda, "Osmanlı Devleti'nin İlk Bükreş Sefiri Süleyman Hurşid Bey (1846-1885)", *Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan-Türk Tarihine Dair Yazılar II*, (Ed.Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 121-132.

KINLI Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

KIRIMLI Hakan, "Diplomatic relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918-21", *Middle Eastern Studies*, 34:4, 1998, s. 201-239.

KOCABAŞOĞLU Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim, İstanbul 2004.

KOÇ İnanç Meriç, *Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere İle İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri*, (Dan.Muzaffer Tepekaya), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2010.

KOÇU Reşad Ekrem, "İmparatorluk Devrinin, Başbakanlık Dâiresi Bâbıâlî", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, Y.10, S.7,Sıra No:115, 1974, s. 18-21.

KODAMAN Bayram, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri-Bildiriler*, TTK, Ankara 1987, s. 71-75.

Kolağası Mehmed Cemil, *Ataşemiliterlik Vezâifi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T4516.

KOLAY Arif, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)", *Türkiyat Mecmuası*, C.27/1, Y.2017, İstanbul, s. 193-214.

KOLOĞLU Orhan, *Miyop Çörçil Olayı-Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayınları, Ankara 1986

————————, *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi "Bir Fransız Ailesinin Bâbıâli Hizmetinde Yüz Yılı: 1821-1922"*, (Çev.Erol Üyepazarcı), Müteferrika, İstanbul 1998.

KÖPRÜLÜ Orhan F., "Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB Yayınları, İstanbul 1971, s. 277-291.

KURAN Ercümend, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1968.

————————, "Osmanlı Devletinin Londra Maslahatgüzarı Mehmed Sıdkı Efendi, 1803-1811", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK, Ankara 1976, s. 39-43.

————————, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara 1967, s. 489-496.

KUNERALP Sinan, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891", *Belleten*, C.34, S.135, Ankara 1970, s. 421-435.

————————, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Y.XI-XIV, Ankara 1973-1975, s. 161-175.

————————, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra Büyükelçisi Musurus Paşa", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.1, S.6, Y.3, Sıra:30, İstanbul 1967, s. 43-46.

————————, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)-Prosopografik Rehber*, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

————————, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç-Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK, Ankara 1999, s. 113-115.

KUNTAY Mithat Cemal, *Namık Kemal-Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.

KURŞUN Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.1, TİSAV, İstanbul 2000, s. 105-118.

KURTARAN Uğur, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit- Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş 2009.

KUZUCU Kemalettin, *Bâbıâlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)*, (Dan.S. Selçuk Günay), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000.

KÜÇÜK Evren, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)*, TTK, Ankara 2017.

KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, "Kâtip", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 49-52.

LALOR Bernard A., "Promotion Patterns Of Ottoman Bureaucratic Statesmen From The Lâle Devri Until The Tanzimat", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972, s. 77-92.

LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.Metin Kıratlı), TTK, Ankara 2004.

Lütfi Simavi, *Siyaset-i Hariciyye*, Amedi Matbaası, İstanbul 1341.

M. Cemil [Bilsel], *Hukuku Düvel- İkinci Kitap Devletler Arasında Münasebat-Devlet reisleri, Hariciye vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, İstanbul 1934.

MAMAK Kübra, *Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)*, (Dan. Necati Çavdar), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2017.

MANAV Nursel, "Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler", *Türkiyat Mecmuası*, C.27/1, Y.2017, İstanbul, s. 215-224.

————————, *Mülkiye Tekaüd Sandığı Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890)*, TTK, Ankara 2017.

MARTAL Abdullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt III. Kısım*, TTK, Ankara 2002, s. 1691-1700.

Martens, *Rehnümâ-yı Süferâ*, (Çev.Şekib Efendi), C.1, Matbaa-i Amire, 1286.

Matbûât Kalemi Teâvün Sandığı, 1337.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, İ:92, C.1., 1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.

Mehmed Hayri, *Usul-ı Muhaberât-ı Hariciyye*, Sahib ve Naşiri: Asır Kütübhanesi Sahibi Kirkor, Kaspar Matbaası, İstanbul 1311/1894.

Mehmed Hurşid [Paşa], *Seyâhatnâme-i Hudûd*, (Çevrimyazı: Alâattin Eser), Simurg, İstanbul 1997.

Mehmed Nabi Bey-Rumbeyoğlu Fahreddin Bey, *Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Adliye Nezareti Heyet-i Teftişiye Riyaseti Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Bağdad [Şimendüferi] Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Bahreyn Adaları Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *El-cezire Kıtasındaki Petrol Madenleri İmtiyazı Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *El-cezire Kıtasının İrva ve İska Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *El-Katar Sevâhili Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Gümrük Resminin Yüzde On Beşe İblağı, Ecnebi Postaları ve Kapitülasyon*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Hadramut Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Kıbrıs Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335.

————————, *Maskat Meselesi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Metâlib-i Nakdîyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Necid Kıt'ası Meselesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

————————, *Şeyh Saîd Meselesi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Trablusgarb ve Bingazi ve Cezâir-i İsnâ-i Aşer Meseleleri*, Babıâli 1916.

Mehmed Salahi, *Kamûs-ı Osmanî*, Kısm-ı Rabi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1322.

MERAY Seha L., *Devletler Hukukuna Giriş*, İkinci Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.

MERCAN Mehmet, *Sadrıazam Ahmed Cevad Paşa*, (Dan.Mücteba İlgürel), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.

Muaddel Usûl-ı Muhâsebe-i Umûmiye Kanûn-ı Muvakkatı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1327.

Muharrerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa, Matbaa-i Ebuzziya, Dersaadet 1301.

Muharrerât-ı Nâdire, (Yay. Haz.Ali Aktan), TTK, Ankara 2018.

Muharrerât-ı Umûmiye Mecmûası 1331-1332, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332/1916.

MUM Cafer, "Mustafa Reşîd'in Arûza Dair Bir Eseri: Zübdetü'l-Arûz", *Hikmet Yurdu*, Y.3, C.3, S.6, Temmuz-Aralık 2010, s. 123-133.

MUMCU Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976.

[Musahhah] Nizâmnâme-i Şehbenderî [Lâyihası], İkdam Matbaası, İstanbul 1337.

Mustafa Sami [Efendi], *Avrupa Risalesi*, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1256.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809)*, (Haz.Ziya Yılmazer), C.1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

NAZIR Bayram, "Londra Sefiri Mehmed Emin Paşa'nın Felemenk (Hollanda) İzlenimleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.11, Güz 2010, s. 438-444.

————————, *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010.

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye Kanûn Lâyihası, İsam Kütüphanesi, Yer No:344.3-NEZ.U.

NİCOLSON Harold, *Diplomasi*, (Çev.Mete Ergin), Altın Kitaplar Yayınevi, 1970.

OKTAY Metin, "Yûsuf Hâlis'in 'Vatan Kaside'nde Divan Edebiyatına Yönelik Eleştiriler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.46, Ağustos 2019, s. 55-74.

OLGUN Said, *Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askerî ve Siyâsî Faaliyetleri, Eserleri*, (Dan.Süleyman Özbek), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

ORHONLU Cengiz, "Tercüman", *İA*, C.12/1, MEB, İstanbul 1979, s. 175-181.

ORTAYLI İlber, "'Dışişleri Arşivi' Konusu", *I. Millî Arşiv Şurası-Tebliğler-Tartışmalar*, (Yay. Haz. Râhim Erişti vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s. 491-494.

————————, "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 278-281.

————————, "Osmanlı Kançılaryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri-Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 153-168.

————————, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000.

————————, "Türk Dışişleri Memuru", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, Mart-Nisan 1995, s. 536-538.

Osman Rasih, *Âsâr-ı Hamîde-i Aklâm*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası 1290.

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, (Yay. Haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun), Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, (Giriş:İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (Haz.Ferit Devellioğlu), (Yay. Haz.Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, 25. Baskı, Ankara 2008.

ÖRENÇ İlknur (Yıldız), *Hariciye Teşrifatçılığı Defteri (1846-1880)*, (Dan. Mahir Aydın), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

ÖZALP Mehmet Nazmi (Derleyen ve Yazan), *Türk Musikisi Tarihi-Derleme-*, C.2, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ÖZALPER Mehmet, "Millî Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı: Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, (Ed.İrşad Sami Yuca-Hidayet Kara), Kitabevi, İstanbul 2019, s. 479-501.

ÖZAYDIN Zuhal, *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, (Dan.Ayten Altıntaş), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

ÖZCAN Azmi, "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Şehbenderlerinin Hindistan'daki Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.73, Ağustos 1991, s. 51-54.

ÖZCAN Uğur-Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

ÖZCOŞKUN Ali Rıza, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)*, Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018.

ÖZDEMİR Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZGÜL M. Kayahan, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniği: Münif Paşa*, Elips Kitap, Ankara 2005.

————————, *Bîgâne Durmayın Âşinânıza-Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in Mektup, Şiir ve Günlükleri*, MEB, İstanbul 1996.

ÖZKAN Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, MEB, İstanbul 1993.

PÂKER Esat Cemal, *Siyasî tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1952.

PAZARCI Hüseyin, "Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği: Gelişimi ve Rolü", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç-Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (Yay. Haz. İsmail Soysal), TTK, Ankara 1999, s. 693-705.

PINAR Hayrettin, *Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871)*, (Dan. Mehmet Seyitdanlıoğlu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

————————, "Kostaki Musurus'un Atina Sefareti ve Osmanlı-Yunan Diplomatik Krizi", *Belleten*, C.LXXVI, S.275, Ankara 2012, s. 207-238.

POLATÇI Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar-Osmanlı Belgeleriyle Diloğlanları ve Tercümanlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

PURGSTALL Baron von Hammer, "XVIII nci Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı ve Bâbı-Âli", (Çev.Halit İlteber), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VII, S.2-3, İstanbul 1941, s. 564-586.

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev.Ayşe Berktay), İletişim, İstanbul 2002.

Ragıb Raif Bey-Rauf Ahmed Bey, *Boğazlar Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

————————, *Mısır Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334; *Mısır Meselesi*, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk-Sevda Özkaya Özer), Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2011.

Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nabi, "Hadramut Meselesi", *Tarih Okulu Dergisi*, (Aktaran: Ünal Taşkın), Y.6, S.16, Aralık 2013, ss. 757-760.

SADIKOĞLU Sevil, *Mahmud Nedim Paşa'nın Bürokraside Gerçekleştirdiği Büyük Tenkihat (7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872)*, (Dan. Ali Akyıldız), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Sahhâflar Şeyhi-zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle)*, (Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmazer), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1307.

Said Paşa'nın Hatıratı, C.II, Sabah Matbaası, Dersaadet 1328.

Sakk-ı Şehbenderî, Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Müdiriyet-i Umumiyesi, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1332.

Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar-II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hâtıraları*, (Haz.Ali Birinci-Selma Günaydın), TTK, Ankara 2015.

Salname-i Nezaret-i Hariciye, 1. Defa, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302; *Hariciye Nezaret-i Celilesinin Salnamesidir*, 2. Defa, Matbaa-i Osmaniye, 1306; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye*, 3. Defa, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1318; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciye*, 4. Defa, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, Dersaadet 1320.

Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye (Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı), C.1-4, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

SAMUR Sebahattin, "XX. Yüzyıla Girerken Osmanlı Devleti'nde Konsoloslar ve Konsolosluklar", *Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.9, Kayseri 1996, s. 97-112.

SANCAKTAR Fatih Mehmet, "Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık 1917)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.81, Kasım 2011, s. 577-602.

SANDER Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

SARIÇOBAN Gülay, "Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.40, 2018, s. 279-289.

SARIYILDIZ Gülden, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

Ségur, *İçimizdeki Ülke-Kişver-i Derûn ve Bir Tercümenin Hikâyesi*, (Çev. Sahak Abro), (Haz. Eren Yavuz), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2018.

SEMİZ Yaşar, "Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.1, Konya 1994, s. 135-144.

SERBESTOĞLU İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

SERT Hüseyin, "Bir Geleneğin Mirası: Cumhuriyeti Dönemi Türk Dışişleri Bürokrasisi (1920-1960)", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, (Ed.İrşad Sami Yuca-Hidayet Kara), Kitabevi, İstanbul 2019, s. 599-623.

SHAW Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, (Çev.Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SONAY Özlem, *Mehmed Nuri Efendi'nin Londra (1834-1836) Ve Paris (1836-1837/1839-1841) Elçilikleri*, (Dan.Cemal Sezer), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2018.

SONYEL Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, TTK, Ankara 2003.

SOYSAL İsmail, "Umûr-ı Hariciye Nezaretinin Kurulması (1836)", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri-Bildiriler*, İstanbul 1990, s. 71-80.

SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemali, *30 Senelik Siyasî Hâtıralarımın Üçüncü ve Son Cildi 1918-1922*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1953.

————————, *Başımıza Gelenler-Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan-Mudanyaya 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.

————————, *Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları-Atina Sefareti (1913-1916)-Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

————————, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene-IV. Cildin Son Kısmı*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 47-67.

————————, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene 1892-1922*, C.1, Şaka Matbaası, İstanbul 1950.

SUNGU İhsan, "Mekteb-i Maarif-i Adliyyenin Tesisi", *Tarih Vesikaları*, C.1, S.3, Birinci Teşrin 1941, s. 212-225.

SUZUKİ Tadashi, "Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Yayılışı ve Japonya-Çin Örneğiyle Mukayesesi", *Ciépo 19-Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları I*, (Ed.İlhan Şahin vd.), İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, İstanbul 2014, s. 437-444.

SÜRBAHAN Nurdan, *19. Yüzyıl Osmanlı Sarayı'nda Ressam Manas Ailesi*, (Dan.Günsel Renda), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ŞAFAK Nurdan, *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, (Dan. Cahid Baltacı), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

————————, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

ŞAHİN Dilek, *Tahran Sefiri Ali Galib Bey'in Merkezle Muhâberât Evrâkının (1893/1895) (Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi)*, (Dan.Ufuk Gülsoy), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Şânî-zâde Mehmed Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi*, C.I-II, (Haz.Ziya Yılmazer), Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Şehbenderî Ticaret Raporları, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999.

ŞİMŞİR Bilâl N., "Atatürk'ün Elçileri Üzerine", *Yeni Türkiye*, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, Y.1, S.3, Mart-Nisan 1995, s. 539-547.

————————, "Osmanlı Dışişleri Arşivleri", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, s. 95-116.

————————, "Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gailesi (1887-1896)", *Ermeni Araştırmaları*, S.4, Ankara, Aralık 2001/Ocak-Şubat 2002, s. 32-54.

ŞİRİN İbrahim -Musa Kılıç, "Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefarerine Dair Bir Layiha", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.18, Güz 2005, s. 395-411.

ŞİRİN İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara 2009.

Tabsıra-i Akif Paşa, 4. Defa, Matbaa-i Ebuzziya, Konstantiniyye 1300.

Tabsıra-Akif Paşa, (Haz.Banıçiçek Kırzıoğlu), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1996.

TEMEL Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticari İlişkileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.27, Haziran 2012, s. 247-263.

————————, "18-20. Yüzyıllarda Türkiye-Danimarka İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.1, Temmuz 2007, s. 117-172.

————————, "Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-İsveç İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.42, Güz 2017, s. 395-407.

TEMELKURAN Tevfik, "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.6, İstanbul Ekim 1975, s. 129-175.

TENGİRŞEK Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.

TERZİ Arzu, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.6, 2004/3, s. 87-108.

TETİK Ahmet, *Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Üzerine Bir Araştırma*, (Dan. Sema Uğurcan), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

TEVETOĞLU Fethi, *Enis Behiç Koryürek-Hayâtı Ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Ticaret Layihaları, Numara:1, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1325; *Ticaret Layihaları*, Numara:2, Selanik Matbaası, 1326; *Ticaret Layihaları*, Numara:3, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1236 [1326]; *Ticaret Layihaları*, Numara:4, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1327; *Ticaret Layihaları*, Numara:5, Matbaa-i Hayriye, 1327; *Ticaret Layihaları*, Numara:6, Necm-i İstikbal Matbaası, 1328; *Ticaret Layihaları*, Numara:7, Necm-i İstikbal Matbaası, 1328, *Ticaret Layihaları*, Numara:8, Selanik Matbaası, 1329; *Ticaret Layihaları*, Numara:9, Matbaa-i Âmire, 1330; *Ticaret Layihaları*, Numara:10, Matbaa-i Âmire, 1332.

TİMUR Taner, "1798'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri", *Tarih ve Toplum*, S.93, C.16, Eylül 1991, s. 30-33.

TOKATLI Buğra, "Osmanlı'da Memurlar", *Popüler Tarih*, S.13, İstanbul Haziran 2001, s. 28-31.

TOKER Hikmet, "Babıali'de Bulunan Mehteranın İlga Edilmesi Hakkında Bir Belge", *Darülelhan Mecmuası*, S.8, Bahar 2017, s. 38-41.

TOPAKTAŞ Hacer, "Osmanlı Diplomasisinde 'Tayinat' Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.1, Y.2015, s. 31-49.

————————, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi-Hüseyin Kazım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

TUĞLACI Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

TURAN İlter, "Millî Gücün Unsuru Olarak Diplomasi", *Dış Politika*, C.2, S.4, Ankara-Aralık 1972, s. 33-52.

TUNCER Hadiye-TUNCER Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1998.

TUNCER Hamdi Can, "Osmanlı Sefiri Şekib Efendi'nin Gözüyle 1848 Devrimi 'Viyana Halkının Edepsizlikleri'", *Toplumsal Tarih*, C.9, S.54, Haziran 1998, s. 34-35.

TUNCER Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1995.

TURAL Erkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, (Dan.Ergun Aybars), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

TURAN Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi- Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Türk Hukuk Lûgati, (Haz.Türk Hukuk Kurumu), Maarif Matbaası, Ankara 1944.

Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret), (Yay. Haz.Taha Niyazi Karaca), IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

TÜRKGELDİ Ali Fuad, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, (Haz.Hayrettin Pınar-Fatih Yeşil), Kitabevi, İstanbul 2012.

UNAT Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Tamamlayıp yayımlayan: Bekir Sıtkı Baykal), TTK, Ankara 2008.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.

ÜSTÜNCAN Onur, *Tanzimat Bürokratı Şekip Efendi*, (Dan.Turgut Subaşı), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

WAGNER Veruschka, "Mehmed Rauf'un Avrupa Seyahatnamesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.26, Y.2014-2, s. 97-127.

Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nûrî Tarihi*, (Haz. Seydi Vakkas Toprak), TTK, Ankara 2015.

VEİNSTEİN Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", *Osmanlı*, C.6, (Ed.Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 256-263.

YALÇINKAYA Mehmet Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe-The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isis Press, İstanbul 2010.

YAVAŞ Begüm, *Sadrazam İbrahim Sarim Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1801-1854)*, (Dan.Ali Akyıldız), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

YAVUZ Fikrettin -Tufan Turan, "Portrait of an Ottoman-Armenian Ambassador: Yusuf Misak (Hovsep Missakian) Effendi", *Bir İnsan-ı Selîm-Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, (Ed.Refik Arıkan-Halim Demiryürek), Lotus Yayınevi, Antalya 2016, s. 999-1010.

YAVUZ Mehmet Faik, *19. YY'da Gayrimüslim Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus'un (Paşa) 1850 Yılına Kadar Diplomatik Faaliyetleri*, (Dan.Turgut Subaşı), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

YAZICI Nesimi, "Matbuat Müdürlüğünün Kuruluşu", *Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Dergisi*, Haberleşme Yılı Özel Sayısı, 1983/5, s. 113-134.

YERLİKAYA İlhan, "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Kurulması", *Türkler*, C.13, (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 678-682.

YILDIRIM Kadir, "19. Yüzyıl ve Sonrasında Mali Kriz ve Hayat Pahalılığı Kıskacında Osmanlı Memurları ve İş Bırakma Eylemleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, KOCAV, S.32, İstanbul 2015, s. 45-76.

YILDIZ Gültekin, "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, Güz 2012, s. 239-265.

YİĞİT Melih, *Ali Ferruh Bey'in Washington Elçilik Yılları (1898-1901)*, (Dan.Bekir Günay), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009.

YOUSSOUF BEY-The Charged Portraits of Fin-de-Siécle Pera, Ömer M. Koç Collection, (Ed.Bahattin Öztuncay), Koç University Research Center for Anatolian Civilizations (ANAMED), İstanbul 2017.

YURDUSEV Nuri, "Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine", *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası- Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, (Ed. Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacali Necefoğlu), Ankara 2010, s. 47-54.

YÜKSEL Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.16, S.1, İstanbul 2014, s. 19-49.

DİZİN

-A-

Abdullah Cevdet Bey 254
Abdullah Molla Efendi 20
Abdurrahim Muhib Efendi 30-32
Abdülhak Hamid Bey 226-227, 318, 321, 324, 394, 456
Abdülhak Hüseyin Bey 308
Abdülhamid II 13, 56-58, 87, 98, 105, 113, 115, 120, 137, 147, 165, 192, 198-199, 214-215, 218-219, 224, 227, 233, 237, 241, 244-245, 265, 277, 284, 290-291, 301, 317, 327, 333, 336-337, 340, 355, 360, 371, 378, 384, 386, 395-396, 412, 415, 420-421, 470, 477, 479, 481-483, 487-488, 491-492, 495
Adis-ababa 221
Adliye (ve Mezahib) Nezareti 98, 110-111, 196, 371, 408
Adnan Bey 391-392
Âgâh Efendi 108, 312, 397
Agob Efendi 232, 262
Ahmed Bey (Müdür) 144-145
Ahmed Cevad Paşa 214, 224, 233, 338
Ahmed Cevdet Paşa 20, 23, 129, 413, 477
Ahmed Fethi Paşa 261, 267, 286, 362
Ahmed Fevzi Paşa 210, 214, 338-339
Ahmed Hikmet Bey 170-171, 205, 398-399
Ahmed Hulusi Paşa 47-48, 73
Ahmed İzzet Paşa 180, 395, 410-411
Ahmed Muhtar Bey 64, 66, 73, 213, 215, 313, 322, 347-349, 390
Ahmed Nesimi Bey 67
Ahmed Rahmi Bey 240
Ahmed Reşid Bey (Müşavir-Müdür-Sefir) 150, 163-164, 175-176, 180, 182, 215, 279, 293
Ahmed Salim Bey 59-60, 62
Ahmed Şakir Paşa 214, 297
Ahmed Tevfik Paşa (Belgrad ve Berlin Sefiri) 213-214, 252, 278, 334, 447, 450
Ahmed Tevfik Paşa (Çetine Sefiri) 214, 338, 456
Ahmed Tevfik Paşa (Son Sadrazam) 58-59, 69, 72-73, 81, 149, 181-183, 215, 249, 264, 266, 277, 296-297, 312, 355-358, 391, 418, 436, 448, 452
Ahmed Vecihi Bey 124
Ahmed Vefik Paşa 211, 283, 286, 288, 396
Ahmed Ziya Bey 331
Akif Paşa 44-47, 394
Akkerman 188
Akmescid 201
Albert Blanc 356
Aleko Bey 151
Aleksandır Mavroyeni Bey 273, 305-306
Aleksandır Mourozzi 77
Alfred (Ahmed) Rüstem Bey 63, 203, 307-308, 339, 407, 422, 449
Ali Aziz Efendi 23-24
Ali Ferruh Bey 306, 496
Ali Fethi Bey 238, 344
Ali Fuad Paşa 238, 249
Ali Fuad Hikmet Bey 64, 335, 346
Ali Galib Paşa (Sefir) 272, 277, 290-291, 301, 312, 448
Ali Haydar Bey 69, 151
Ali İhsan Bey 325, 334
Ali Muzaffer Bey 397
Ali Namık Efendi 287-288
Ali Raif Efendi 32
Ali Rıza Bey (Müdür) 59-60, 62, 89, 167-168, 180, 213, 401, 456
Ali Rıza Paşa 122, 458
Ali Suavi Vakası 244-245
Ali Şahab Efendi 108
Ali Şevki Bey 64, 75, 150, 173, 210, 227, 330, 346, 391
Alicante 29

Amedi Efendi/Kalemi 17, 24-25, 33, 48-53, 92, 95, 98, 108, 131, 260, 268, 275, 276, 279, 359, 396, 439,
Amerika Birleşik Devletleri 198, 303-304
Amsterdam 205-206
Ancona (ve Bari) 29, 89, 188, 192, 201, 204, 403
Ankara (ve Hükümeti) 14-20, 23-24, 26, 29, 33, 37, 39-40, 47, 49, 53, 55, 71-72, 80-83, 85, 101-102, 123, 129-130, 143, 159, 197, 207, 210, 212, 216, 232, 240, 262, 264, 266, 277, 279-281, 288-289, 291, 293-294, 296, 304-305, 308, 310, 323, 328-329, 331, 343, 358, 362, 370-371, 377, 384, 388-390, 392-393, 395-397, 399, 405, 413, 415, 429-430, 433-434, 439, 457, 464, 473, 477-497
Anthopulos Paşa 449
Antonaki Ramadani Efendi 33, 35
Anvers 206
Arif Efendi 270
Arif Mehmed Paşa 108, 479
Arifi Paşa 72, 103, 270-271, 283, 286, 413
Artin Dadyan Paşa 75, 415, 446
Arzuman Efendi 130, 420
Asım (Turgut) Bey 121, 292-293, 302, 313, 317, 321, 328-329, 343, 375, 382, 416
Asım Paşa 400
Atina 201
August Libetzki 252
Avedik Efendi 102
Avram Efendi 62, 136, 174
Avusturya/-Macaristan 18-19, 22-24, 27, 31-32, 38, 63, 66, 127, 138, 175, 188, 198, 204, 230, 241, 267-273, 277, 300, 302, 336, 375, 395, 403, 488
Ayamavra 201
Ayaspaşa 355, 358
Ayastefanos Antlaşması 56, 193
Azaryan Efendi 62, 88, 325, 334-335

-B-

Babıâli 16, 22, 24, 28, 32, 38, 44-47, 49, 53, 55-56, 58-59, 63, 67-70, 74, 77, 79-81, 83, 90-92, 95, 99-101, 104-107, 114-115, 117-118, 123, 125-127, 131, 133-134, 138, 143, 157-165, 182-183, 206, 211, 214-215, 223, 243, 249, 256, 261, 267, 270, 273, 284, 293-294, 307-308, 311, 313-315, 321-322, 324, 330, 335, 340, 343, 345-346, 348, 353-355, 358-359, 367-368, 370, 378-380, 384-389, 393, 400-401, 407-408, 415, 419, 424, 426, 437-438, 447, 453, 469, 474, 479, 484, 490
Bab-ı Meşihat (veya Şeyhülislamlık) 53, 197, 207, 244-246, 421, 423, 473
Bahreyn 163, 408
Bahriye Nezareti 193, 197, 205-206, 220, 230, 240-242, 473
Baki Bey 161, 298, 339
Bar ve Ülgün 201
Barcelona 206
Batavya 206
Batum 199, 205
Bekir Sami (Kunduh) Bey 390-391, 491
Belçika 61, 63, 163, 191, 194, 198, 285, 314-318, 402-403, 465, 494
Belgrad 64, 194, 199-201, 204, 214, 234, 238, 244, 251-252, 278, 290, 301, 303, 312-313, 323, 325, 329, 331, 333-337, 343-346, 424, 445, 447, 450, 466, 470
Belkıs Hanım 82, 416
Benderbuşir 201-202, 219, 223
Bergos/Burgaz 199-200, 205-206, 225, 454
Berlin Antlaşması 284, 297, 333, 336
Beylikçi Efendi/Kalemi 17, 24-25, 46, 50-51, 53, 55-57, 92, 95-100, 109, 159, 259-260, 262, 269, 275, 397, 412, 444-445
Beyoğlu 14, 73, 308, 370, 459, 483
Billurî Mehmed Efendi 108
Bingazi 407, 490
Birmingham 188, 217-218
Blacque Bey 299, 304, 331
Boğdan (ve Voyvodası) 20, 22, 27, 31, 54, 76, 222, 270
Bombay 421
Bordeaux 198, 202, 285
Bosna/Saraybosna 83, 85, 206, 230, 253, 270-271, 417
Boston 189, 204
Bounes Aires 217
Breslaw 403

Brest-Litowsk Antlaşması 298, 347
Brezilya 189, 217, 415
Brüksel 170, 192-194, 199-202, 204, 210, 213-214, 232, 237, 249, 252-253, 284, 299, 314-318, 320-322, 327, 340, 374, 395, 403, 415, 421, 449-450, 453, 469
Bulgaristan 61, 63, 116, 138, 147, 200-201, 204, 219, 221, 223-225, 230, 247, 292, 313, 329, 335, 343-344, 380, 403, 405, 475, 479-480, 483, 493, 495
Bükreş 21, 30, 67, 170, 173, 194, 199-201, 204-206, 214, 230-231, 238, 244, 247, 251-252, 257-258, 302, 307, 313, 330-333, 337, 344, 346, 356, 357, 395-396, 416-417, 422, 445, 447-448, 450, 470

-C-

Cadiz 29, 188
Callimachi Bey 213, 263, 270, 282, 315-316, 413
Catania 89
Cazana Efendi 206, 417
Cebel-i Lübnan 84, 150, 262, 264, 281, 296
Cebelitarık 188, 218
Celal Enis Bey 437
Celaleddin Arif Bey 390
Cenevre 205-206
Cenova/Ceneviz 29, 36-37, 188-189, 192, 201-202, 218, 454
Ceride-i Havadis 47, 488
Cevad Bey 213-214, 227, 233, 274, 329, 335-336, 338, 342, 344-345, 424
Cezayir 38, 163, 259, 262, 279, 282
Cezayir-i Seba 29, 188
Chicago 403
Civitavecchia 188
Corceva 193-194, 445
Craiova 199, 201

-Ç-

Çamlıca 33, 37, 188, 494
Çanakkale 116, 386, 388, 416, 424
Çetine 63-64, 194, 201, 204, 210, 214, 233-235, 244, 251, 292, 297, 307, 333, 336-340, 445, 450, 470
Çin 43, 210, 494
Çürüksulu Ahmed Paşa 416

-D-

Dahiliye/Mülkiye Nezareti 44, 85-86, 93, 126, 135-137, 139, 154, 157-158, 166, 207, 308, 353, 360, 379, 387-388, 405, 453
Dalenda Efendi 146
Damat Ferid Paşa 68-69, 71, 73, 114, 122, 153, 314, 346, 349, 411
Danimarka 22, 198, 205, 345-346, 494
Dansk 192
Darbhane-i Âmire Defterdarı 44-45
Darülaceze 421
Darülelhan 91, 399, 495
Darülfünun 246, 375, 404
Darüşşafaka 246, 355, 375
Davud Efendi 58-59, 178, 182
Dedeağaç 203, 205-206, 224-225
Dersaadet Murahhaslığı 392
Derviş Paşa 295-296
Dibaldo Efendi 31
Dicle 408-410
Diran Bey 316
Divan-ı Deavi (veya Deavi Nezareti) 52, 54, 281
Divan-ı Hümayun Kalemleri 17, 24, 46, 49-51, 80, 95-96, 98-99, 367, 438, 469-470
Divan-ı Hümayun Tercümanı 17, 22, 27-28, 34, 50, 58, 76-79, 101-105, 114, 129-130, 261, 269, 354, 369, 386, 438, 444
Doktor Breuning 254

Dominian Efendi 88
Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti 423
Drakozade Aliko Suço 77
Drakozade Mihal Suço 77
Drest 206, 319, 326
Dubrovnik 26

-E-

Eburrıza Namık Bey 206, 347
Edhem Bey 67, 150, 416
Edhem Paşa 271, 277, 283-284
Edmond Blacque Bey 238
Edmund Burke 15
Eflak (ve Voyvodası) 20, 27-28, 54, 76, 115, 133, 222, 262, 270, 288
Eğriboz 192, 198, 201
Emin Arslan Bey 449
Emin Bey 132, 174, 292
Encümen-i Hariciye 85, 157, 178-182, 184, 224, 470
Enis Behiç Bey 274
Enver Bey (Şehbender) 206, 215, 257, 332
Enver Paşa 238, 416-418
Enveri Efendi 50, 52, 108, 112
Ercümend Ekrem Bey 107
Erşed Bey 172
Esad Cemal Bey 67, 173, 176, 395
Esad Paşa 210, 271, 277, 284, 286, 300, 312, 323
Eşref Cafer Bey 215, 425
Etienne Karatodori Efendi 210, 317, 320, 327-328, 340
Evâmir-i Aliye Kitabeti 50-51, 96
Evrak Odası 63, 65, 68-70, 105, 110, 112, 118-123, 127-128, 158, 177, 251, 383, 445

-F-

Faik Bey 69-70, 107, 148, 206
Fatih Sultan Mehmed 16
Fazlı Necib Bey 137
Fehim Bey 147, 173
Fehmi Efendi 141, 182, 401
Felemenk 198, 263, 396
Ferid (Tek) Bey 206, 347, 390
Feridun Bey 131, 173, 312-313, 323-324, 331, 333-334
Fethi Franko Bey 59, 130
Fevzi Paşa 418
Feyzi Bey 87, 108, 364
Fırat 408-410
Filibe 199-200, 205-206, 225, 230, 238
Fiume 201, 204, 230, 403
Floransa 192, 210, 299-300
Fotyadis Paşa 300-301, 311-312, 420
Fransa 63, 88, 198
Fransız İhtilali 43
Fuad Selim Bey 176, 341

-G-

Gabriel Noradunghian Efendi 73, 160-161
Gadban Efendi 213, 312-313
Galata 370
Galatz 206
Galib Paşa (Teşrifat-ı Hariciye) 59, 79, 116-117
Galib Kemali Bey 67, 206, 215, 258, 293, 298, 303, 313-314, 330, 346-347, 374, 395
Galos 199, 201, 421, 454
Girit 84, 163, 264, 297, 301, 304, 312-313, 323, 399
Gözleve 188
Grazziani Efendi 88-89
Gregorio Valerianus Efendi 21
Gülbenkyan Efendi 248-249

-H-

Habeşistan 206, 221, 247
Hacı Edhem Bey 50, 108
Haçik Efendi 131, 143-144
Hadramut 407-409, 490, 492

Halep 83, 85, 87, 120, 263, 324, 388
Halid Bey 290, 333, 336-337, 394
Halil Bey 395
Halil Esrar Efendi 78, 101
Halil Hakkı Bey 303, 326
Halil Halid Bey 394-395
Halil Şerif Paşa 75, 270, 283, 286, 296
Hamburg 206
Hamid Bey (Londra Sefiri) 33
Harbiye Nezareti 76, 164, 220, 234, 238-239, 278, 307, 318, 325, 339, 453
Hariciye Hazine-i Evrak 65, 70, 121-128, 391
Hariciye Kitabeti (Deavi-i Hariciye) 50-57, 108-112, 118-119, 155, 159-160, 261, 275, 311, 438, 440, 444, 469-470
Hariciye Mühürdarlığı 55, 149, 444
Hariciye Tensikat Komisyonu 59, 61, 87, 200, 202
Hariciye Teşrifatçılığı 55-58, 114-117, 444-445, 469
Harkov 206, 347
Hasan Kazım Bey 70, 154, 158
Hasun Efendi 62, 69, 132-133, 174, 176
Havre 188, 218
Haydar Efendi 108, 213, 270, 288-290, 295
Hayreddin Nedim Bey 59, 64, 117, 121-122, 126-128, 358
Hayrullah Efendi 289-290, 396, 398, 485, 491
Hikmet Nazım Bey 138, 206
Hilal-i Ahmer Cemiyeti 423-424
Hicaz (ve Demiryolu) 421-423
Hoca Fatin Efendi 246
Hocabey/Odessa 87, 188-189, 199, 201-202, 206, 218, 254, 294, 296, 364, 444
Hocapaşa Hanı 19
Hoy ve Selmas 199, 201
Hrand Abro Bey 60, 321
Hukuk Müşaviri/Müşavirliği/İstişare Odası 58, 60, 62-63, 65, 67-69, 86, 89, 138, 150, 158-165, 169, 171, 182, 215, 307, 347, 358, 401, 415, 424, 437, 456
Hüseyin Âgâh Bey 59, 105-106, 184
Hüseyin Hilmi Paşa 215, 266, 273, 365
Hüseyin Hüsnü Paşa 210, 214, 297, 305, 338
Hüseyin Kazım Bey 302, 307, 332, 396, 448
Hüseyin Tevfik Paşa 304-305

-I/İ-

İbrahim Afif Efendi 23-24
İbrahim Badi Bey 69, 164, 171
İbrahim Fethi Paşa 334
İbrahim Hakkı Paşa 73, 162, 182, 215, 217, 243, 249, 279, 302, 401, 452
İbrahim Halil Bey 175, 424
İbrahim Paşa 79, 116, 151, 178, 446
İbrahim Sarim Paşa 46, 71, 73-75, 260-262, 281-282, 287, 354
İbrahim Tâli Bey 390
İbrahim Ziya Bey 325
İbrail 192, 199, 201, 206, 221-223
İdare ve Mübayaat Komisyonu 94, 177, 184
İdare/Levazım Müdüriyeti 68-70, 94, 145, 176-177, 391
İhsan Bey (Sefir) 276
İlyas Efendi 75, 130, 223
İngiltere 20-22, 24, 27-28, 32-34, 36, 38, 43, 48, 53, 58, 79, 138, 159, 175, 188, 219, 240, 259-262, 264-267, 280, 284, 287-288, 294, 301, 315, 375, 402-403, 408-410, 459
İntihab-ı Memurin (-ı Hariciye) Komisyonu 142, 181-183, 402, 470
İran 31, 43, 116, 174, 197-198, 205, 210, 219-221, 255-258, 262, 286-295, 378, 396, 405, 414, 429
İshak Efendi 78, 100-101
İshak Sükuti Efendi 254
İskerletzade Alexander 17
Islahat-ı Hariciye Komisyonu 63-64, 172, 203
Islahat-ı Maliye Komisyonu 466
İsmail Canbolat Bey 139, 329
İsmail Ferruh Efendi 23-24
İsmail Hakkı Bey 59-60, 89, 148, 206, 402
İsmail Memduh Bey 114
İsmail Nazım Bey 318
İsmail Paşa 214, 337-338
İsmail Şevket Bey 88
İsmet Paşa 391
İspanya 61, 79, 188, 191, 198, 205, 286, 298, 303, 308, 322-323, 325, 344, 375, 403, 488
İstanbul 14-21, 24, 26, 30-34, 37-40, 44, 48, 50, 52-53, 55, 57, 59, 61, 66-68, 71-74, 76,

78, 81, 87-88, 94, 99, 108, 114-117, 123, 129, 137, 140, 148, 154, 164, 166, 172, 189, 195-196, 199, 207-212, 215-216, 219, 221, 236, 238, 243-244, 256, 262, 264, 266, 271-272, 275-277, 279-281, 284-288, 290-293, 295-297, 300-305, 307-308, 311-314, 316, 318-319, 323-325, 328-330, 333, 335, 337-338, 343-344, 348, 354-360, 366-367, 370-371, 376-378, 384, 389-400, 405-410, 413, 416, 419, 421, 425-427, 431, 434, 438, 441-442, 446, 457-460, 464, 467-468, 473-474
İstavraki (Stavraki) Kiryakidi Efendi 155
İstefanaki Beyzade Aleko Paşa 271
İstefanaki Musurus Paşa 264-265, 301
İstefanaki Efendi 39, 309-310
İstendil 188
İstişare Odası 58, 60, 62-63, 86, 150, 158-162, 164-165, 169, 171, 347, 358, 456, 474
İsveç 22, 61, 63, 194, 198, 205, 276, 319-320, 324, 326-330, 345-346, 397, 489, 494
İsviçre 163, 205-206, 274, 279, 325-326, 340-342, 344, 409
İtalya 31, 61, 63, 79, 89, 138, 170, 175, 198, 241, 264, 298-304, 307, 356, 375, 395, 402-403, 444, 460
İttihad ve Terakki Cemiyeti 63, 238, 254, 329, 344
İzdin 192, 194
İzmir 16, 59, 116, 283, 292, 378, 388
İzzet Bey 184, 391
İzzet Fuad Paşa 75, 214, 324-325, 398

-J-

James Redhouse 108
Japonya 43, 210

-K-

Kabuli Paşa 75, 270, 296, 311, 419
Kaçayti (Cazzaiti) Efendi 29, 36-37
Kadri Bey 69, 89, 148
Kalafat 199
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 62-63, 65, 69, 114, 121, 149-150, 382
Kalyadi Efendi 111
Kamil Bey (Şehbender) 206, 318
Kamil Bey (Teşrifat-ı Hariciye) 108, 114-116, 140-141, 419-420
Kamil Paşa (Sadrazam) 56, 59, 201, 451
Kamil Paşa (Sefir) 440, 451
Karacabeyzade Kostaki Bey 263, 274-275, 296, 440
Karaçi 201
Karadağ 63, 143, 198, 213, 219, 335-340, 343
Karatodori Paşa 73, 75, 300
Karavasra 194
Kardinal Richelieu 43
Karlofça Antlaşması 17
Kars (ve Şehbenderliği) 194, 199, 201, 219, 230, 445
Kasrışirin 454
Katar 408, 489
Kavala 203
Kavalalı Mehmed Ali Paşa 296, 410
Kazana Efendi 206
Kefalonya 29, 192, 201, 421
Kefe 188, 199, 201
Kemal Efendi 275-276, 288
Kerç 188, 192, 199, 201, 205
Kervansaray 201
Kıbrıs 82, 410
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 263, 396
Kırım Savaşı 53, 118, 189, 236, 250, 264, 270, 282, 294, 299, 311, 319, 377-378, 469
Kiev 14, 206, 347-349
Kirçi (Cenevre'de) 188, 218
Kirkor Efendi 141, 446
Kirmanşah 192, 199, 201, 217, 219-221, 29
Kont Orlov 38
Kont Ostrorog 164, 215
Kopenhag 210
Korfu 89, 188-189, 192, 194, 199, 201-202, 204, 218, 243, 421, 445
Kostaki Adosidis Paşa 75

Kostaki Musurus Paşa 210, 257, 263-265, 269, 309-310, 316, 319
Köprülü 203
Köstence 199, 201-202, 206, 230, 331, 415
Kragoyevaç 201, 243
Kristiyanya/Oslo 328

-L-

Lahey 62, 169-170, 193-194, 200-201, 204, 206, 210, 213-214, 226, 253, 314, 319-322, 326-327, 330, 340, 346, 366, 398, 415, 436, 450, 454, 469
Lambro Efendi 26
Layık Mukbil Bey 330, 347
Lehistan 38-39
Leipzig 403
Leon Bey 70, 128, 391
Ligoraki Aristarchi Bey 304-305, 321, 366, 436
Lince 220, 454
Lisan Mektebi 370-371, 373
Liverpool 201-202, 204, 403
Livorno/Aligorna 29, 36-37, 188, 191-192, 218, 298, 443
Lizbon 29, 188, 210, 218, 283
Londra 14, 21, 29, 32-33, 35-36, 39, 58, 74, 88, 137, 165, 187-189, 191-192, 194, 199, 201, 204, 206, 210, 213-215, 217-218, 226-227, 231-233, 238, 243-246, 248-249, 251-253, 255-256, 259-267, 274, 280-282, 294, 297, 299, 306, 313, 316, 319, 321, 324, 356-357, 362, 368-369, 378, 381, 394-396, 403, 406-407, 422, 436, 440-441, 443-445, 448-449, 452
Lord Ponsonby 47
Lütfi (Başşehbender) Bey 67, 253
Lütfi (Simavi) Bey 59-60, 132

-M-

Maarif Nezareti 75, 134, 341, 373, 401
Macid Paşa 134-137
Maçin 193
Madam Berta 231
Madam Constans 231
Madam Paevlaneya 231
Madam Pançelli 231
Madam Vidina Dimitrescu 258
Madmazel Mari Momher 258
Madrid 170, 200-201, 204, 206, 214, 244, 284, 303, 305, 313, 322-326, 328-329, 334, 341, 365, 398, 421, 450, 469
Mahmud II 35-39, 43-44, 49, 71, 77, 99-101, 208, 210, 259, 264, 275, 279, 286, 294, 353, 362, 384, 438
Mahmud Kenan Bey 62, 125-126, 142
Mahmud Muhtar Paşa 278-279, 365
Mahmud Münir Paşa 79
Mahmud Nedim Paşa (Sadrazam) 55, 75, 192
Mahmud Nedim Paşa (Sefir) 272, 302, 312, 333
Mahmud Raif Efendi 21
Maliye Nezareti 67, 89, 115, 118, 142, 208, 248-249, 254, 283, 287, 316, 319, 355-356, 358, 419, 442, 446, 448, 451, 454-455, 460-461, 466
Malta 29, 33-34, 188-189, 191-192, 194, 199, 201-202, 204-205, 218, 243, 246-247, 363, 412, 444-445
Manastır 85, 203
Mansure Defterdarı 44-45
Marsilya 29, 34, 62, 88, 188-189, 192, 199, 201-202, 218
Martin de Gard 252
Maruzat-ı Hariciye Odası 48-52, 438
Maskat 407
Matbuat Odası (ve Matbuat-ı Hariciye) 55-56, 60-65, 68-69, 106-107, 114, 118, 127, 133-140, 174, 409, 419, 425, 444-445, 451, 470
Mazhar Bey 206
Meclis-i Âlî-i Tanzimat 144, 283
Meclis-i Âyân 107, 266, 334, 411, 466
Meclis-i Bahriye 188
Meclis-i Mebusan 403, 466

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye 49, 52-53, 73, 95, 160, 269-270, 288-289, 295, 419
Meclis-i Ziraat ve Sanayi 52
Mehmed Ali Bey 88, 162, 178, 307
Mehmed Ali Şevki Paşa 231, 235
Mehmed Asım Bey 155
Mehmed Atıf Bey 59-60, 153
Mehmed Cemil Paşa 72-73, 254, 282-283, 286, 323, 397, 419
Mehmed Emin Âli Paşa 72-73, 75, 78, 102, 140, 262, 469
Mehmed Emin Muhlis Paşa 108
Mehmed Emin Rauf Paşa 44
Mehmed Enis Bey 390
Mehmed Esad Efendi 286
Mehmed Fuad Paşa 54-55, 72-73, 108, 190, 213, 262, 324, 358, 413, 469
Mehmed Galib Efendi 32
Mehmed Hurşid Efendi 396
Mehmed Nabi Bey 73, 206, 215, 286, 302, 313, 317, 343-344, 407-410
Mehmed Naili Efendi 22-23
Mehmed Neşet Efendi 28
Mehmed Nuri Bey 131, 182, 213, 264, 272
Mehmed Ragıb Efendi 28
Mehmed Raşid Bey 120
Mehmed Recai Efendi 245
Mehmed Refi' Efendi 31
Mehmed Reşad V. 72, 384
Mehmed Said Halet Efendi 30
Mehmed Salih Bey 62, 64, 150, 174-175
Mehmed Tahir [Selam] Bey 32
Mehmed Tecelli Efendi 78, 101-102
Mehmed Vahideddin VI. 384
Mekin Mukbil Bey 326
Mekteb-i Âli-i Diplomasi 373
Mekteb-i Hukuk 220-221, 246
Mekteb-i Maarif-i Adliye 367, 370
Mekteb-i Maarif-i [Mahreç-i] Aklam 370
Mekteb-i Mülkiye 218, 370-373, 414
Mekteb-i Sultani 218, 371-373, 414
Mektubi-i Hariciye/Odası 55, 68, 111-114, 118, 130-131, 136, 149, 178-179, 182-183, 284, 300, 371, 396, 398, 419, 438, 444-445, 451
Messina 26, 29, 188, 201
Meşrutiyet I 13, 53, 189, 192
Meşrutiyet II 13, 56, 59, 61, 69, 75, 86, 93, 105, 114, 120, 132, 137, 142, 144, 148, 150, 153, 156, 162, 167, 173, 176, 199, 211, 215, 219-220, 225, 227, 230, 234, 237, 241, 246, 248, 250, 253, 272, 278, 285, 297, 302, 307, 332, 334, 339, 360, 374, 381, 387, 402, 415, 423, 430, 435, 450, 464
Mezahib Odası 54-56, 96-98, 444-445
Mıgırdıç Efendi 132, 306, 436
Mısır 27, 38, 40, 101, 187, 259, 261-262, 264, 267-268, 281, 284, 294, 410
Mısırlı Cemil Paşa 226
Midilli 19, 85, 312
Mihran Efendi 254, 301, 317
Mihrtad Efendi 62
Misak Efendi 88, 210, 321
Missolongi 194
Miyop Çörçil Olayı 47
Mondros Ateşkes Antlaşması 66, 206
Moralı Seyyid Ali Efendi 23-24, 26-27, 30
Morel Bey 136, 321
Moskova 249-250, 295, 298, 347, 390, 396
Mösyö Bondy 247
Mösyö Cor 160
Mösyö Gescher 160
Mösyö Glavany 316-317
Mösyö Kerckhove 213, 315-316, 322-323
Mösyö Nuges 134
Mösyö Poulgi 248
Mösyö Sefels 133-134
Mösyö Spitzer 226, 299
Mösyö Taveş 298
Muhasebe Odası 55, 57-60, 62, 65, 68-69, 84, 87, 89, 109, 115, 118, 120, 125-126, 140-143, 179, 182-183, 391, 401, 415, 444-445, 447, 451, 466, 470
Muhtar Bey 269
Murad V. 244, 384, 412
Murad Efendi 319-320, 326-327, 398
Mustafa Kemal Paşa 238, 389
Mustafa Reşid Paşa (Büyük) 48, 53-54, 71, 73-75, 188, 232, 260-261, 267, 279-281, 283, 286, 362, 397, 439, 469
Mustafa Reşid Paşa 122, 206, 215, 248, 265-266, 273, 302, 331, 425, 436
Mustafa Sami Bey 176

Mustafa Sami Efendi 50, 269, 275, 287-288, 395
Mustafa Şekib Bey 143-144, 307, 329, 365
Mustafa Tahsin Bey 306
Mühimme Odası 25-26, 49, 95-97, 101, 368
Münif Paşa 108, 289, 291
Münih 206, 403
Münir [Ertegün] Bey 89, 321, 390, 424
Münir Süreyya Bey 69, 173, 342, 362, 452
Mütercim-i Evvel 57, 59, 102, 105, 134, 178, 182-183, 438, 451

-N-

Nafi Efendi 211, 269, 281
Namık Kemal 54, 108, 397
Namık Paşa 259-260, 267, 282
Napoli 29, 188, 192, 199, 201, 218, 299, 303-304, 403, 469
Narde 199, 201-202, 204, 230, 232, 421
Nasuhi Bey 290, 292
Naum Paşa 58, 75, 149, 173, 175, 178, 183, 223, 265, 285
Nazırzade Hamdi Bey 166-167, 178, 400
Necib Efendi 33
Necid 408
Nedim Efendi 102, 255, 439
Neşet Bey 213, 311
Nevahi-i Tis'a 407
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 19
New York 188, 199, 201, 205, 237, 250, 403
Newcastle 201
Nikolaki Efendi 60, 62, 149, 161, 169, 171, 337
Nikolaki Mano Efendi 35
Nikolayev 199, 201
Niş 194, 201, 204, 232, 335, 445
Nişan Efendi 136, 146, 149, 161, 413
Nişancılık 16-18, 30
Niyazi Bey 446
Nizam-ı Cedid 19, 21, 24, 30-31, 212
Norveç 198, 276, 320, 328
Novorosisk 199, 201
Numan Mahir Bey 50, 52
Nureddin Bey 369
Nureddin Ferruh Bey 266, 303, 325
Nuri Efendi 74, 102, 259-260, 262, 280-281
Nuri Ziya Bey 64
Nusret Sadullah Bey 164, 318, 322, 330, 346

-O/Ö-

Ohannes Şekib Efendi 62, 170
Orşova 192
Osman Nizami Paşa 206, 214-215, 257, 278, 303, 307, 332, 436
Osman Vakıf Bey 102
Ostende 21
Ömer Ağa 19, 26
Öziçe 199

-P-

Palermo 89, 192
Panayotaki (Angelopoulos) Efendi 35
Panciri Bey 358
Paris 13, 23-24, 26-27, 29-33, 35-36, 39, 43, 53, 66-67, 72, 74, 88, 133, 187-189, 191-192, 194, 200-202, 204, 206, 210-211, 213-215, 218, 229, 232, 235-236, 238, 241, 243-249, 251-257, 259-260, 262-263, 267, 269-270, 274, 277, 279-286, 295-297, 299, 310-313, 315-317, 319, 321, 323, 326, 337, 339-341, 344, 356, 362-363, 366, 368-369, 374, 390-391, 395, 406, 409, 439-440, 443-445, 449
Paris Antlaşması 13, 43, 53, 187, 189, 295
Parnis Efendi 110, 159
Pasarofça Antlaşması 18
Patras 192, 198, 201-202, 204
Paul Testa 314
Pertev Efendi 398
Pertev (Paşa) Efendi 45
Peşte 173, 192-194, 201, 205-206, 213, 219, 232, 258, 274, 312-313, 321, 333, 335, 339, 399, 445, 454
Petersburg/Petrograd 39, 81, 122, 146, 165, 175, 190-192, 194, 199, 201, 204, 210, 213-214, 236, 238, 241, 244-246, 249,

251, 253-254, 259, 289, 294-298, 306, 326, 330-331, 338, 347, 365-366, 387, 443, 445, 449, 463
Pire 198-199, 201, 217, 243, 453
Piyemonte 53
Podgoriçe 201, 204, 219, 232, 340
Portekiz 198
Porto 188, 218
Porto Empedocle 89
Poti 146, 165, 199, 201, 219, 413
Prens Metternich 267-268
Preveze 203
Prusya/Almanya 22-24, 43, 61, 66, 79, 127, 138, 158, 160, 175, 180, 198, 204, 241, 270-272, 274-276, 279, 317-318, 375, 396, 403, 407, 409

-R-

Ragıb Raif Bey 215, 227, 266, 317, 326, 406-407, 410
Raguza 192-194, 198, 201, 204, 445
Rahmi Efendi 187
Rami Mehmed Efendi 17
Raşid Paşa 72-73, 270
Rauf Bey (Hariciye Katibi) 50, 108, 261
Rauf Ahmed Bey 64, 137-138, 406, 410
Refet Bey (Mektupçu) 113, 178, 446
Refet Bey (Şehbender) 206
Refet Paşa 391
Refik Bey (Müdür) 70, 144-145, 157-159, 177, 391
Reggio di Callabria 89
Reisü'l-küttab (Reisü'l-küttablık, Reis Efendi, Riyaset) 16-18, 24, 29, 40, 44, 46-47, 80
René Baudouy 356
Resul Hayri Bey 206
Reşad Bey (Müdür) 60, 62, 144-145, 177
Reşad Halis Bey 206, 286, 341-342
Reşad Hikmet Bey 132, 180, 466
Rıfat Bey (Müdür) 118, 120
Rıfat Paşa 117, 233, 249, 265-266, 279, 285-286, 299, 306, 356-357, 366, 375, 381, 416
Rıza Bey 289-290, 295, 300, 311, 415
Rio de Jenerio 64
Rodos 136
Roma 15, 89, 170, 188, 194, 201, 204, 206, 214-215, 229, 233, 238, 241, 244-245, 251, 254, 265, 272, 298, 300-303, 318, 333, 357, 390-391, 396, 407, 415, 445
Romanya 61, 138, 198, 215, 221, 223, 257, 330-333, 336
Rostov 88, 199, 201-202, 205, 243, 246, 413
Ruhi Bey 206, 347
Ruhiddin Efendi 77, 102, 280, 439
Rumbeyoğlu Fahreddin Bey 64, 67, 123, 213, 298, 339, 347, 365-366, 407-410, 425
Rusçuk 194, 199, 201-202, 205-206, 225, 454
Rusya 22-23, 26, 30-31, 33, 38, 53, 88, 138, 163, 174-175, 188, 191, 198, 215, 225, 230, 232, 241, 257, 264, 270, 274, 281, 287-288, 292, 294-295, 297-298, 332, 375, 413-414, 452
Ruûs Kalemi 17, 55, 95-97
Rüstem Paşa 128-129, 210, 213, 264, 296, 299-300, 304

-S-

Sadaret/Sadrazamlık 22, 26-27, 29, 32, 37, 44, 48, 50-51, 53-54, 56, 58, 60, 65, 67-69, 72-73, 75, 77-78, 80-81, 84-86, 88, 92-94, 98-99, 102, 106-107, 110-112, 115, 117, 120-123, 125-126, 128, 133, 135-142, 144-145, 147, 149, 151, 155, 162, 164-166, 169-173, 176-180, 182-183, 203-204, 210, 213-215, 220, 223-224, 227, 230-231, 237-239, 241, 244, 246, 249, 251, 253, 255, 257, 265-266, 272-274, 278-279, 285, 287, 290, 292-293, 296, 298, 302, 305-307, 312, 314, 318, 320-322, 324-331, 335, 339-347, 353-358, 360, 363, 370, 372-373, 377-379, 383, 387-388, 401, 416, 418-419, 421, 423, 432, 434-435, 439, 447-448, 451, 454-457, 461, 464-465
Sadaret Kethüdalığı 44
Sadık Bey 107, 122
Sadık Paşa 283

Sadık Rıfat Paşa 71-75, 212, 268-269, 353, 362, 395, 426
Sadreddin Bey 227, 292, 339, 375, 452
Sadullah Paşa 271, 277, 322, 398
Safa Bey 69, 73, 114, 132-133, 154, 206, 314, 332, 344, 346
Safer Efendi 60, 149, 446
Safvet Paşa 71-73, 75, 78, 102, 108, 193, 283, 286, 379, 413
Sahak Abro Efendi 110-111, 129-130, 396-397
Said Bey (Müsteşar) 64
Said Efendi 45-46
Said Halim Paşa 65, 67, 73, 279, 452
Said Paşa (Küçük/Sadrazam) 104, 131, 135, 413
Said Paşa (Sefir-Nazır) 58, 71, 73, 84, 277, 328, 333
Sakızlı Ohannes Paşa 108, 131, 134, 419
Salih Münir Paşa 113, 136, 210, 284-286, 317, 340-341, 395
Sami Arslan Bey 206
Sami Paşazade Sezai Bey 325-326, 265, 298
Sao Paulo 201, 206
Savuçbulak 199, 219
Selanik 85, 203, 318, 341, 404
Selanikli Hüsnü Bey 374
Selim III. 19-20, 22, 24-25, 27, 31, 43, 228, 266, 274, 279, 294
Semlin 192, 199
Sen'i Efendi 420
Serkiz Efendi 113, 131, 300
Sermed Efendi 323, 333, 337
Server Cemal Bey 347-349
Server Paşa 271, 283, 286, 295, 413
Seyfeddin Bey 318
Sıhhiye Dairesi (veya Nezareti) 52
Sırbistan 63, 138, 163, 198, 219, 252, 269, 313, 333-336, 343
Sicil-i Ahval Kalemi 58-60, 62-63, 65, 68-69, 93, 165-168, 178-181, 361, 391, 400-401, 424, 451, 461, 470
Sicilyateyn 29, 217
Sine 192, 199, 201, 206, 232, 255-256
Siraguza 89
Siret Bey 114
Siroz 203, 238, 246
Sivastopol 88, 199, 201, 205, 221, 230, 296, 413
Sofya 62, 73, 201, 204, 206, 225, 232, 238-239, 247, 250, 302, 313, 332, 335, 343-344, 346, 382, 403, 416-417, 454
Sohum 413
Spezia 198-199, 201
Spridon Mavroyani 254
Stavraki Efendi 77, 100
Stockholm 170, 193-194, 200-201, 204, 206, 210, 213-214, 232, 317, 319-322, 324, 326-330, 340, 342, 345-347, 365, 395, 450, 454, 456
Sultan Abdülaziz 154, 240, 263, 296, 384, 412
Sultan Abdülmecid 51, 72, 187, 208, 236, 262, 269, 281, 286, 310, 384
Suad Bey 89, 172, 180, 390, 404
Süleyman Bey 331
Süleyman Faik Bey 70, 107
Süleyman Paşa 222, 282
Sünne 199, 201, 206

-Ş-

Şadan Bey 162, 374
Şakir Paşa 214, 313, 331
Şefkati Bey 419
Şehbaz Efendi 196
Şehzade Abdürrahim Efendi 358
Şekib Paşa 52, 72-73, 222, 262-263, 269
Şemseddin Bey 147, 210, 290-291, 331
Şerif Paşa 214, 324, 328, 345
Şevket Bey 50, 88, 275, 456
Şire 188-189, 192, 194, 199, 201-202, 205, 218, 230, 445
Şube-i Mahsusa 66
Şura-yı Devlet 60, 62, 66, 86, 126, 136-137, 153, 160, 175-176, 180-181, 195-197, 203, 207-208, 226, 241, 277, 297, 312, 320, 322, 356, 372, 387, 428-429, 432, 435, 447, 464-466, 475-476
Şükrü Bey 106

-T-

Tabiiyet Kalemi 57, 59-60, 62-63, 65, 69, 118, 154-158, 163, 391, 397, 415, 451
Tahran 174, 191-192, 194, 197, 199-201, 203-204, 206, 210-211, 213, 220-221, 227, 236, 238, 257-258, 272, 286-295, 333, 339, 356, 375, 398, 414-415, 429, 442-445, 452, 463, 469
Tahrirat-ı Hariciye Odası/Kitabeti 54-59, 68, 85-86, 109, 113, 116, 119, 123, 128-132, 134, 140, 143, 145-147, 149-150, 159, 178-179, 182-183, 192, 223, 264, 272, 299, 321, 371, 378, 397, 413-414, 447, 451
Tahvil (Kese, Nişan) Kalemi 17, 55, 95-97
Takvim-i Vekayi 45, 48, 50, 78, 114, 134, 172, 261, 280, 286, 395
Talat Efendi 187, 275, 280
Talat Paşa 157
Tanzimat Fermanı 52-53, 91, 187
Tarin Efendi 110, 159-160
Tasvir-i Efkar 203, 418
Taygan 188, 199, 201, 243, 413, 421
Tebriz 89, 188, 191-192, 194, 201-202, 206, 215, 218, 220-221, 256, 258, 287, 443, 445, 466
Telgraf Odası (Şifre Kalemi) 58, 60, 62-63, 69, 131, 143-144, 177, 307, 378, 381, 451, 470
Tercüme Odası 40, 46, 49, 51, 54-59, 61-62, 65, 68-70, 76-77, 79, 84-85, 92, 99-108, 114, 118, 128-131, 139-140, 174, 179, 231, 299, 311, 358, 369-371, 375, 396, 398, 436-437, 444, 451, 469
Tersane 23, 52, 240
Teşrifat-ı Umumiye Nezareti 79, 115-117
Tevfik Bey (Muhasebeci) 59-60
Tevfik Kamil Bey 390
Tıbbiye 101, 254-255, 375
Tırhala 198, 201, 204, 232, 263
Tiflis 191-194, 199, 201-202, 205, 232, 257, 294, 390, 443-445, 452
Todoraki Negri Komis Efendi 35
Tokyo 64
Tolçı 199, 201
Tophane 52, 103
Torino/Turin 191, 210, 213, 299-300, 363, 443, 469
Trablusgarb 37, 63, 223, 230, 278, 297, 302, 329, 407, 452
Trieste 29, 34, 188-189, 191-192, 194, 198, 201-202, 206, 217-218, 230, 415, 421, 443, 445, 454
Tunus 163, 223, 282, 284
Turhan Paşa 73, 249, 284, 297, 300, 323
Turn-Severin 199, 201, 204
Türkiye Büyük Millet Meclisi (ve Hükümeti) 11, 389, 392

-U/Ü-

Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Kalemi 57, 59-60, 65, 68-69, 118, 127, 142, 151-154, 158, 171-173, 178-179, 312, 322, 331, 437, 451, 470
Umur-ı İdariye Müdüriyet-i Umumiyesi 61, 63, 65-66, 68-69, 148, 150, 153-154, 170-173, 406
Umur-ı Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi 61, 65, 68-69, 105, 165, 173, 175-176, 251, 347
Umur-ı Şehbenderi Odası 60, 62, 85, 87-89, 118, 131, 141, 145-148, 165, 169, 171-172, 194, 402-403, 428, 470
Umur-ı Ticariye Kalemi 60, 62, 68-69, 148, 168-173, 403, 436
Ümit Burnu 189
Üsküp 203, 205, 238

-V/W-

Varna 83, 194, 199, 201, 206, 225, 290, 403, 454
Vasık el-Müeyyed Bey 325
Vassaf Efendi 44-45
Veli (Veliyüddin Rıfat) Paşa 282-283, 316
Veli (Veliyüddin Şemsi) Efendi 88

Venedik 29, 188, 199, 201-202, 204, 217-218, 403
Vidin 194, 199, 201, 204, 225, 415
Viyana 17-19, 21-23, 26, 28, 30-31, 33, 35-36, 39, 66, 74, 170, 187, 191-192, 194, 199, 201, 204, 206, 209-210, 212-214, 226-227, 229, 232-233, 236, 238-239, 241-242, 244-247, 251-254, 256-257, 266-275, 277, 284, 289, 291, 293, 296-299, 302, 305, 309, 311, 317, 321, 333, 336, 338, 353, 357, 362-363, 365, 368-369, 395-397, 415, 426, 439-440, 443, 445, 454
Voniçe 192, 194
Vranya 199, 201, 204, 219
Washington 39, 144, 170, 192-194, 200-201, 204, 214, 217, 237, 241, 247, 300, 302-308, 313, 321, 332, 335, 396, 407, 436, 449

-Y-

Yahya Hilmi Efendi 245
Yahya Karaca Paşa 320, 327-328, 340
Yahya Naci Efendi 77-78, 99-100
Yanko Aristarchi Bey 210, 276-277, 420
Yanko Mavroyani 33, 35, 39, 187, 213, 266-268, 309
Yanko Musurus Bey 213, 299
Yanya 85, 203
Yanyalı Kostandi Efendi 26
Yaş 193, 199, 202
Yemen 85, 407
Yeniçeri Ocağı 37, 91
Yenişehir 199, 201, 204, 219, 230
Yergöğü/Yerköy 143, 199, 201, 222
Yunanistan 38, 63, 138, 163, 188, 198, 219, 230, 241, 262, 309-314, 335, 343
Yusuf Âgâh Efendi 21, 23
Yusuf Franko Paşa 72-73, 150, 399
Yusuf Halis Efendi 102, 396, 398
Yusuf Hikmet Bey 390
Yusuf Kemal Bey 293, 390-391
Yusuf Neyyir Bey 151
Yusuf Ziya Paşa 146, 178, 196, 223, 272, 284, 301-302, 307, 333, 397, 399, 436

-Z-

Zenob Efendi 100
Zenta 188-189
Ziya Bey 171, 178, 203
Ziya Sabri Bey 142, 466
Ziya Paşa 397
Zürih 201-202, 206